

AKADEMIEN FÖR DE FRISKA KÄLLORNA

KÄLLEKKURSION

27 - 28 AUGUSTI 1993

TILL

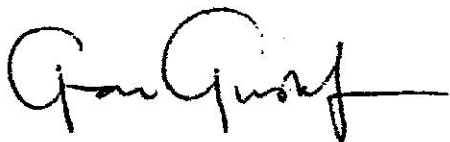
GÖTEBORG OCH NORRA HALLAND

Exkursionsguide

Källvänner!

Välkomna till en ny exkursion i ett nytt område. Vi hoppas att det skall bli en lagom blandning av källkultur, hydrogeologi och källprovning. Denna lilla guide innehåller en sammanfattning av programmet, kartor och några lokalbeskrivningar samt en lista på deltagarna.

Med källhälsningar!

Gunnar Gustafson

prof. geov. Chalmers

1993-08-13

Källvänner!

Exkursion vid Göteborg och i norra Halland

Välkommen till Akademin för de friska källorna exkursion! Samling blir fredag den 27 augusti kl 10.15 vid Göteborgs Central (Nils Ericsonsplatsen, som är busstorget mellan Centralen och Nordstan), där vi väntar med buss. I mitt tidigare brev glömde jag busskostnaden, som är 100 kr för hela resan.

Turen går sedan till Kallebäcks källa, Prippts bryggeri, Fjärås bräcka och ut till Onsala. Genom att vi blivit så många, nästan 50 personer, kan vi inte äta middag på Mårtagårdens utan får nöja oss med nordhalländska snittar och en drink. Middag blir sedan på Gottskärs läger. Det blir fläskfilé, och inklusive kaffe men utan dryck kostar den 171 kr. På lördag åker vi sedan via Rolfstorp, Tvååker, Åtrafors och Vessige och sedan norrut för att inträffa i Göteborg på eftermiddagen. Jag kommer att dela ut en liten exkursionsguide när vi startar.

Skulle ni ha fått förhinder är jag glad om ni meddelar Marie Henriksson på nedanstående adress.

Välkomna!

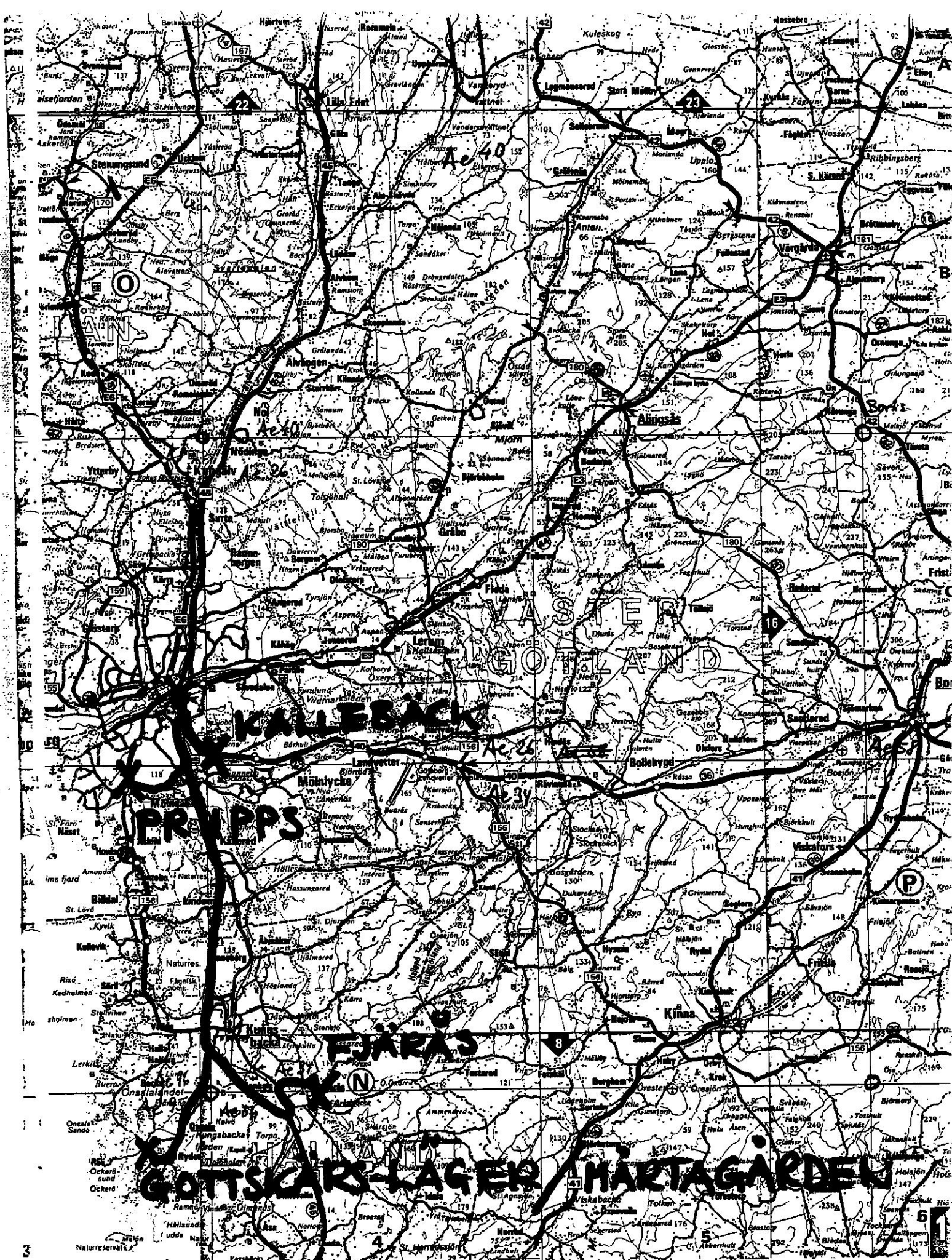
Gunnar Gustafson

Exkursionsprogram

- Fredag 27 augusti**
- 10.15 Samling Göteborgs Central (Nils Ericssonplatsen)
 - 10.45 Gustavs källa och Pripps vattentäkt i Kallebäck
 - 12.00 Pripps bryggeri i Västra Frölunda
 - 13.00 Pripps bjuder på lunch
 - 16.00 Fjärås Bräcka
 - 17.30 Ankomst Gottskärs Läger, Mårtagårdens tvättkälla, Mårtagården, Halländska snittar och drink.
 - 19.00 Källmiddag och förhandlingar
- Lördag 28 augusti**
- 8.30 Avfärd. I det följande anges inte tider eftersom det sannolikt finns fler stopp än tid att stanna, dagen får därför styras lite av väder och hemfärdstid. Vi siktar på att vara vid Göteborgs central före kl 17, det innebär att vi måste vända norrut kl 15. Ni kommer att få med er ett matpaket, så vi äter lunch vid någon lämplig källa. Har ni inte termos med er har vi med ett par stora för gemensamma behov.
- Ragnhilds källa vid Grimeton
 - Bexells stenar (något beroende på väglag och väder)
 - Järnmöllan vid Tvååker
 - Ätrafors och Kvarnakällan
 - Höstena källor
 - Hagbards galge och Signes källa vid Asige

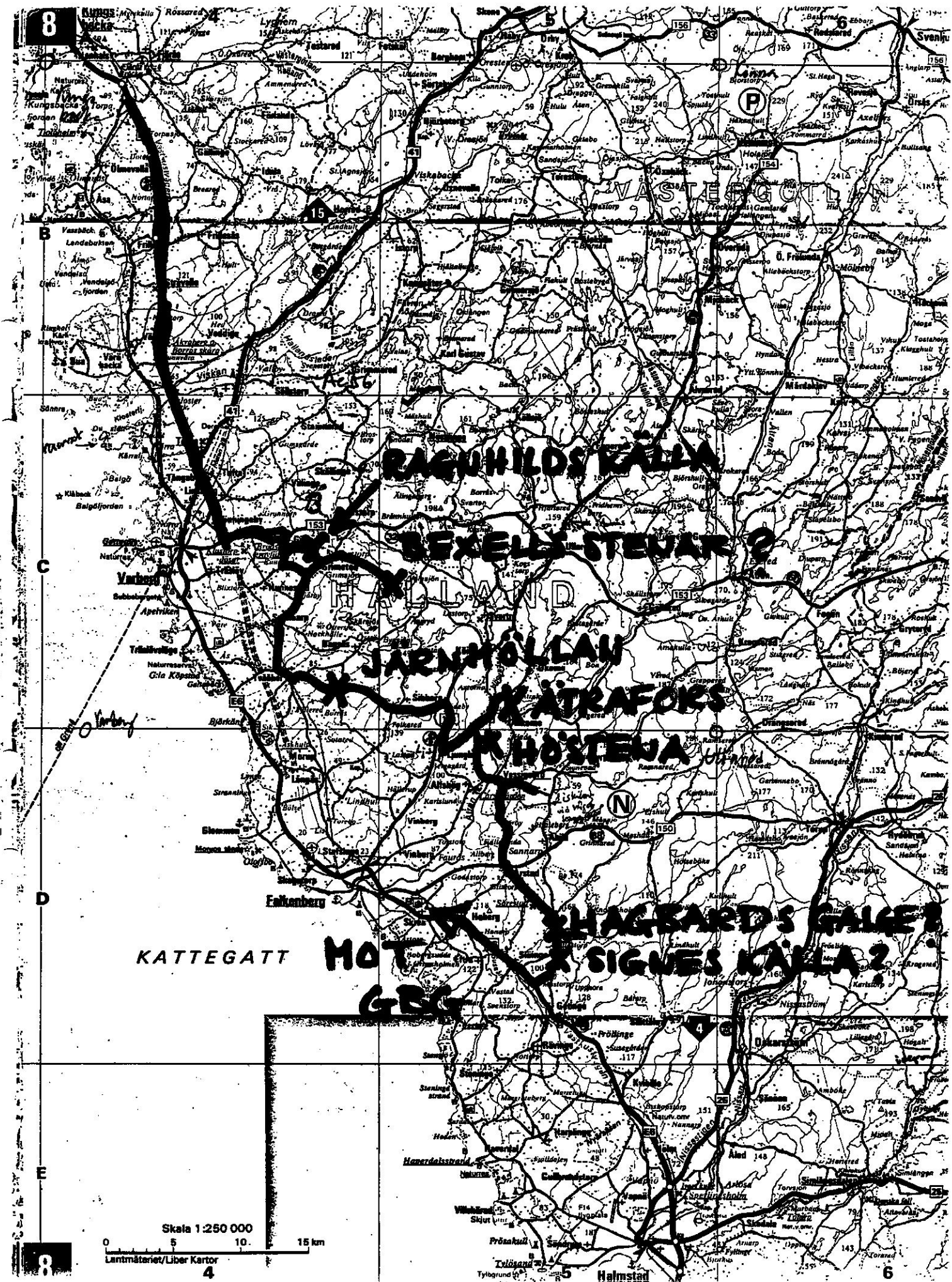
Deltagarlista

Agerstrand, Torgny
Ahlberg, Leif
Anå, Stig
Carserud, Leif
De Geer, Jan
Eriksson, Anders
Ericson, Kjell
Eriksson, Sten
Ericsson, Tage
Espeby, Bengt
Frycklund, Cristina
Gustafsson, Gunnar
Hult, Anders
Johansson, Per-Olof
Knutsson, Gert
Larsson, Jörgen
Larsson, Lars-Olof Ej med
Lettervall, Ulf
Lindström, Riitta
Lundholm, Leif
Lång, Lars-Ove
Malmberg, Per
Möller, Åke
Nelson, Gösta
Nilsson, Kaj
Nilsson, Lasse
Norrström, Ann-Catrine
Olofsson, Bo
Rhen, Ingvar
Romson, Björn
Rurling, Sune
Rönnbäck, Brita
Sjökvist, Kurt
Sundlöf, Bertil
Svensson, Chester
Tilly, Anders
Tilly, Lena
Tornehed, Stig
Wedel, Per
Wiik, Bengt
Åberg, Curt

KARTA DAG 1 KÄLLEKKURSION

KARTA DAG 2 KÄLLEKKURSION

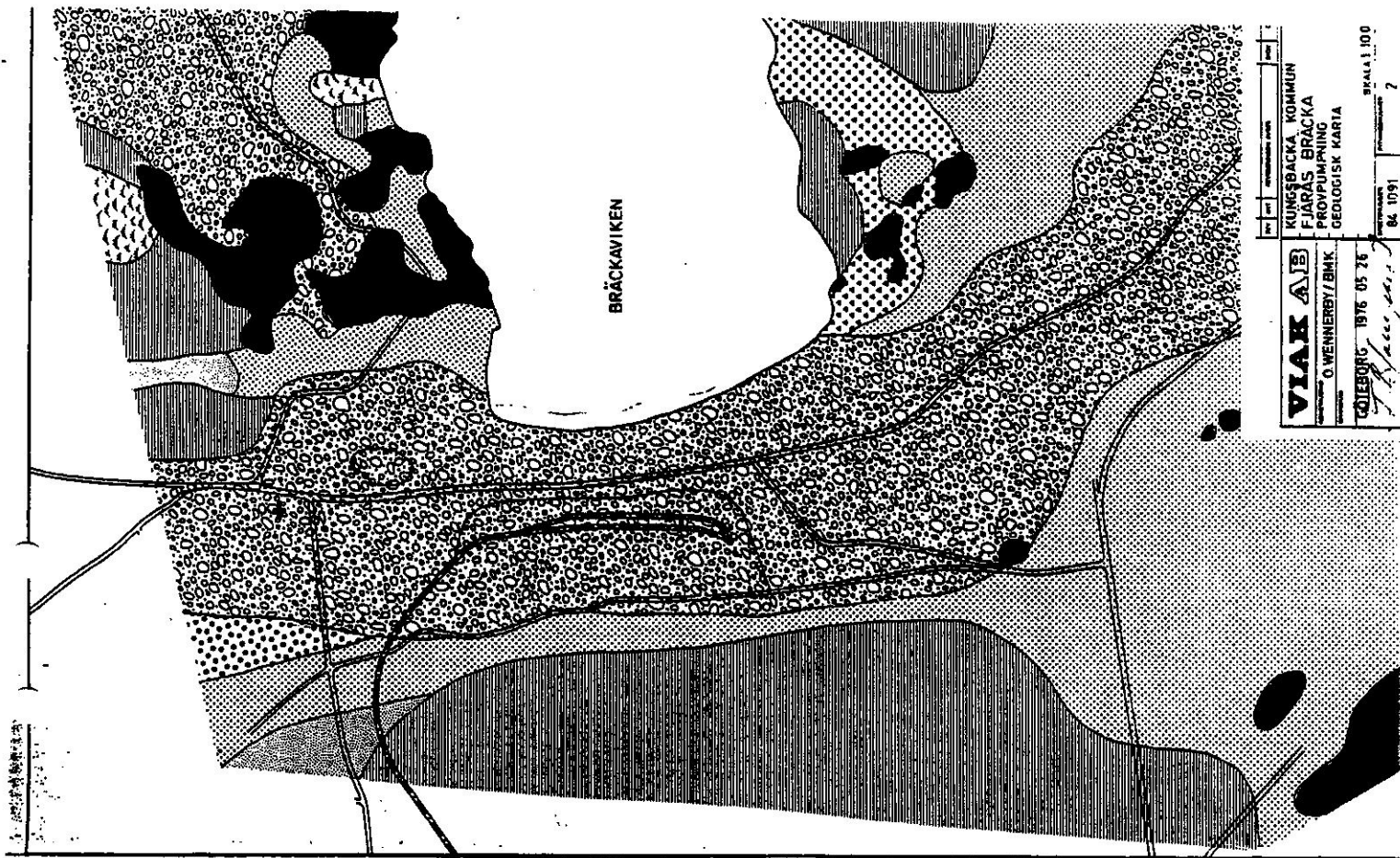

FJÄRÅS BRÄCKA (VIK AB)

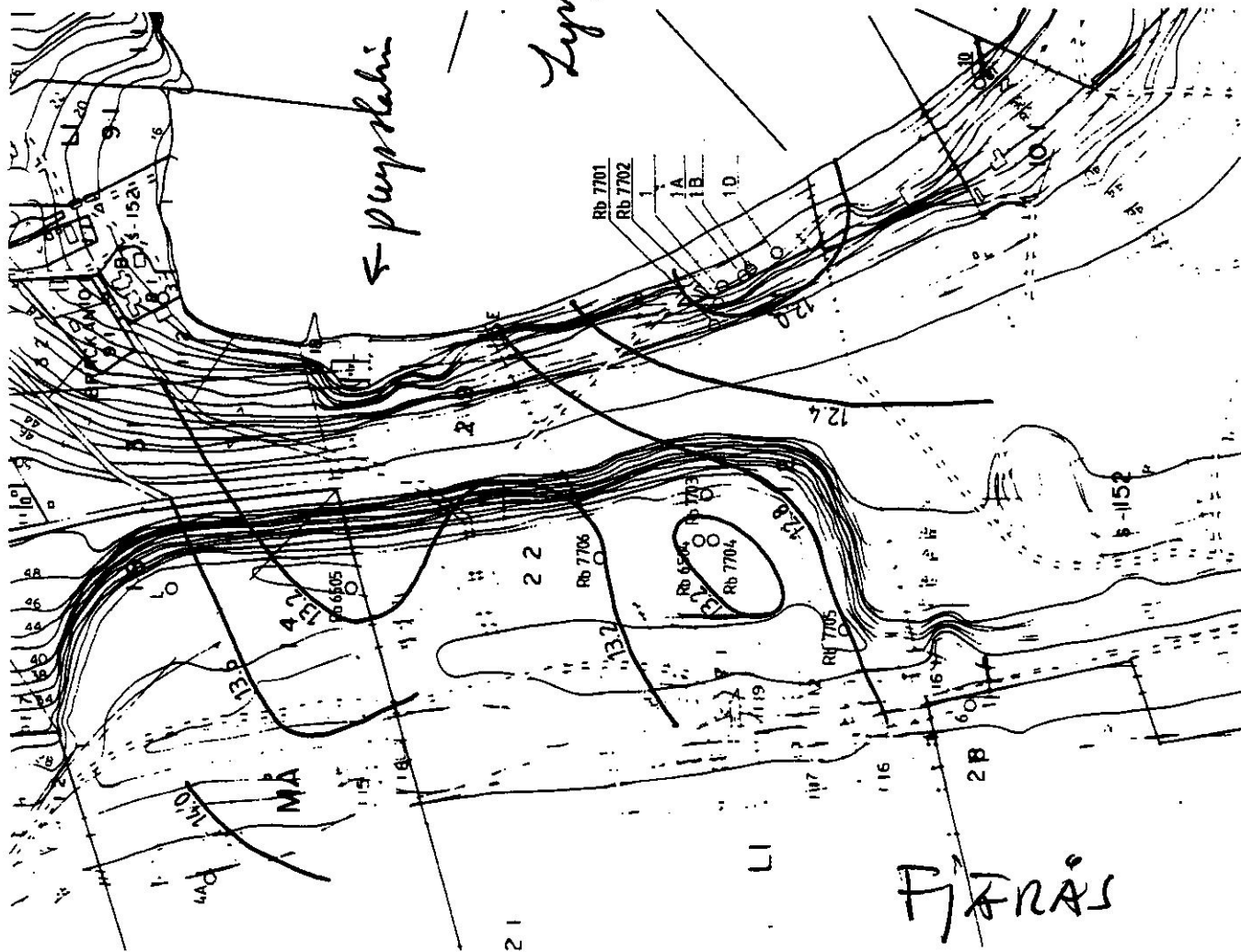
BETECKNINGAR

- BERG I DAGEN
- LERÄ
- MORÄN
- TORV
- MO
- ISÄLVSMATERIAL
- SVALLGRUS
- SVALLSAND

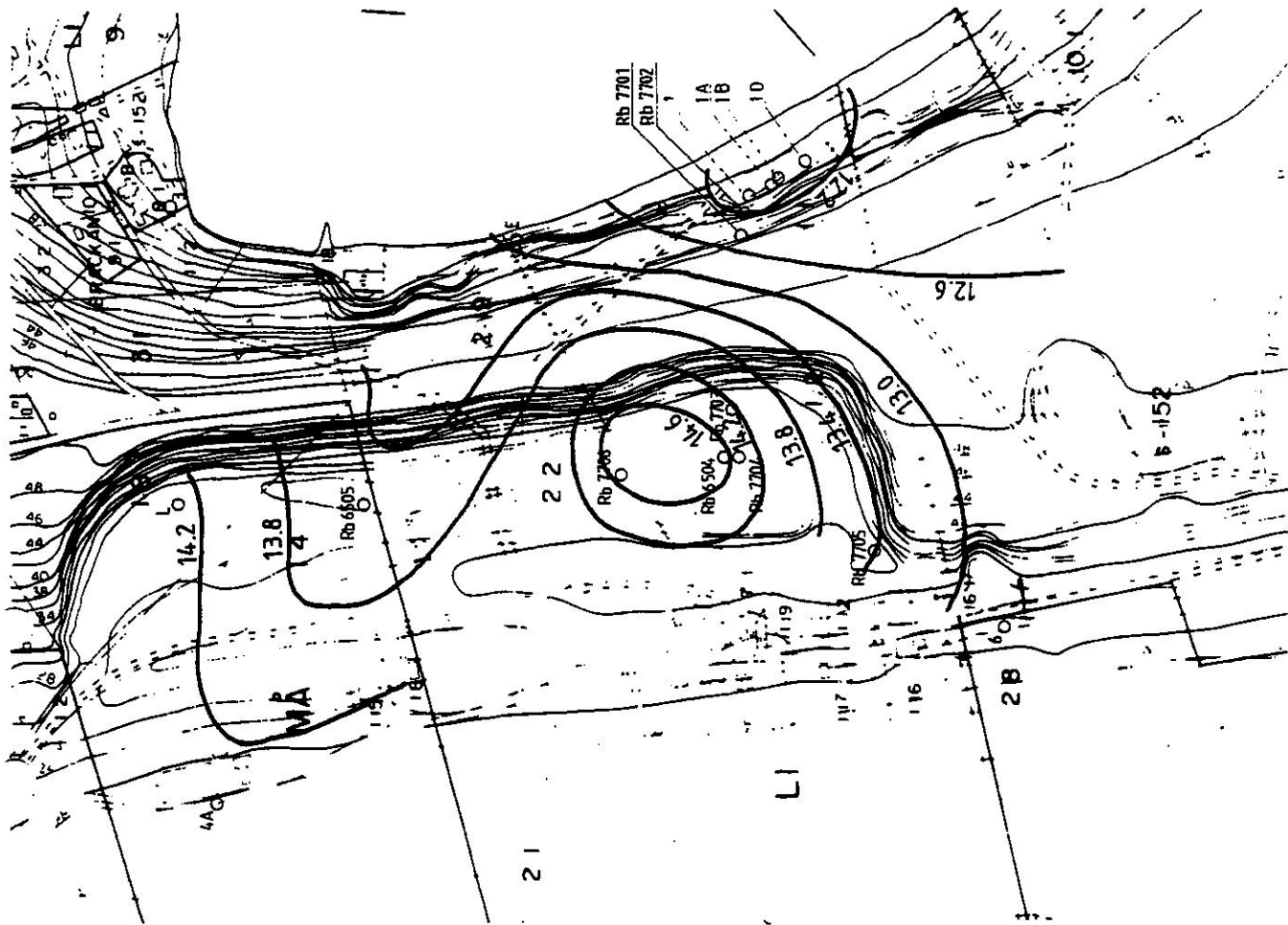
Fjärås
Bräcka

VIK AB		KUNGSBACKA KOMMUN	
O. WEINERBY/BMK		FJÄRÅS BRÄCKA	
GÖTEBORG 1976 05 28		PROVNING	
7		GEOLOGISK KARTA	
84 1091		SKALA 1:100	

GRUNDVATTENTYNTAN VID INFILTRATIONSSTART 1978.06.06

GRUNDVATTENTYNTAN VID INFILTRATIONSSTOPP 1978.07.13

RAGNHILDS KÄLLA

Inledning

Varbergs vattenförsörjning baseras till en del på grundvatten från Himleåns dalgång. Vid Ragnhilds källa, cirka 11 km öster om Varberg, finns en uttagsplats. Uttagsanordningarna består av 2 stycken filterbrunnar. För att förstärka grundvattentillgången infiltreras ytvatten från Jutabäcken, ett biflöde till Himleån, vid Källäng cirka 800 meter öster om uttagsplatsen.

De geohydrologiska förhållandena i Himleåns dalgång undersöktes år 1946 av Alfred Jerdén i samråd med stadsingenjörskontoret i Varberg. På grundval av undersökningen utfördes en vattentäkt vid Grimeton. Som en del av en omfattande utredning redovisad i "Vattenbyggnadsteknisk utredning avseende den framtida vattenförsörjningen för Varbergs stad" (SIB 30.3.1963) utfördes geohydrologiska undersökningar i avsikt att utvinna grundvatten i Himleåns dalgång. I samband därmed utfördes en sänkbrunn vid Ragnhilds källa samt en provisorisk infiltrationsanläggning vid Källäng. Sänkbrunnen har sedan fyllts igen och ersatts av ovannämnda filterbrunnar.

Geologiska och topografiska förhållanden

Det aktuella området är beläget i den östligaste delen av Halländska kustslätten, där denna möter sydsvenska höglandets utlöpare. Himleåns dalgång är bred och har flack botten. De ytliga jordlagren består av lera, vilken delvis har stor mäktighet. Leran är att betrakta som så gott som ogenomtränglig för vatten. Under leran ligger ett utbrett lager av sand och grus med en mäktighet som ställvis uppgår till mer än 20 meter. Vid Ragnhilds källa når det grövre materialet upp till markytan, varigenom ett naturligt grundvattenläckage tidigare förekom. Mellan Grimetons kyrka och Källäng, 2 km nordnordost om nämnda kyrka, sträcker sig ett höjdområde, som består av morän med ett stort antal nordväst-sydöstligt orienterade ändmoränryggar. Åtminstone den nordostligaste av dessa vid Källäng har i likhet med andra bildningar av samma typ i Varbergstrakten visat sig bestå av sorterat sand- och grusmaterial med god vattengenomtränglighet. Detta material har förbindelse med sand- och gruslagren under leran i dalgången, vilket är förutsättningen för ovannämnda infiltrationsanläggning.

Grundvattnets strömningsförhållanden

På grundval av långvariga, kontinuerliga vattenståndsobservationer i ett nät av observationsställen redovisades i ovannämnda vattenbyggnadstek-

niska utredning (SIB 30.3.1963) ett antal representativa strömriktningsslinjekartor utvisande förhållandena vid varierande grundvattenuttag och infiltrationskapacitet. Planläget av utnyttjade observationsställen framgår av plansch 1. På samma karta redovisas grundvattnets strömningsförhållanden vid en tidpunkt då tillrinningsområdet till Ragnhilds källa bedömes ha haft maximal utsträckning. Som framgår av kartan strömmar grundvattnet i stort sett mot väster i dalens längdriktning. Grundvattenytans lutning är inom större delen av området likformig och av måttlig storlek, vilket tyder på att vattengenomträngligheten i det grövre materialet under leran är god. Ett undantag härifrån utgör moränområdet söder om Ragnhilds källa.

Föreslaget skyddsområde

Grundvattenströmmen till Ragnhilds källa kommer huvudsakligen från öster. Strömningsförhållandena när infiltration vid Källäng ej pågår framgår av plansch 1. Eftersom dalgången är täckt av lera bedömes risken för förorening av grundvattnet vara liten från norr och nordost. Eventuella yttliga föroreningar norr om Himleån uppfångas av ån och föres bort. Skyddsområdet bedömes sålunda ej behöva utsträckas norr om Himleån. Söder och sydost om Ragnhilds källa saknas det skyddande lerlagret, varför skyddsområdets utsträckning är störst i nämnda riktningar. På grund av förekomsten av lerlagret omkring uttagsplatsen bedömes inre skyddsområde ej erfordras. Lerlagret är dock tunnt eller saknas helt inom brunnsområdet, varför det är angeläget att detta område endast utnyttjas för vattentäktssverksamhet.

Med utgångspunkt från ovan redovisade förutsättningar har på plansch 1 inlagts föreslagen gräns för yttre skyddsområde.

niska utredning (SIB 30.3.1963) ett antal representativa strömriktningsslinjekartor utvisande förhållandena vid varierande grundvattenuttag och infiltrationskapacitet. Planläget av utnyttjade observationsställen framgår av plansch 1. På samma karta redovisas grundvattnets strömningsförhållanden vid en tidpunkt då tillrinningsområdet till Ragnhilds källa bedömes ha haft maximal utsträckning. Som framgår av kartan strömmar grundvattnet i stort sett mot väster i dalens längdriktning. Grundvattenytans lutning är inom större delen av området likformig och av måttlig storlek, vilket tyder på att vattengenomträngligheten i det grövre materialet under leran är god. Ett undantag härifrån utgör moränområdet söder om Ragnhilds källa.

Föreslaget skyddsområde

Grundvattenströmmen till Ragnhilds källa kommer huvudsakligen från öster. Strömningsförhållandena när infiltration vid Källäng ej pågår framgår av plansch 1. Eftersom dalgången är täckt av lera bedömes risken för förorening av grundvattnet vara liten från norr och nordost. Eventuella ytliga föroreningar norr om Himleån uppfångas av ån och föres bort. Skyddsområdet bedömes sålunda ej behöva utsträckas norr om Himleån. Söder och sydost om Ragnhilds källa saknas det skyddande lerlagret, varför skyddsområdets utsträckning är störst i nämnda riktningar. På grund av förekomsten av lerlagret omkring uttagsplatsen bedömes inre skyddsområde ej erfordras. Lerlagret är dock tunnt eller saknas helt inom brunnsområdet, varför det är angeläget att detta område endast utnyttjas för vattentäktverksamhet.

Med utgångspunkt från ovan redovisade förutsättningar har på plansch 1 inlagts föreslagen gräns för yttre skyddsområde.

Gottskärs kursgård!

Belägen på Onsala halvön i Hallands norra del, bara 1 mil från pittoreska Kungsbacka och en ½ timmas bilresa (motorväg) från Göteborg. Gottskärs Kursgård ägs av Gbg:s FBU-Förbund och genomgick en omfattande upprustning i mitten på 70-talet, i dag en modern anläggning med god standard.

Kursgården som förfogar över 68.000 kvm mark, är omgiven av vacker natur, med badstränder och saltstänkta klippor på gångavstånd.

Förläggningsskapaciteten är 160 bäddar. Du kan välja att bo i 2-bäddsrum eller den mer familjevänliga stugbyn, som har 15 st. stugor med fyra bäddar i varje. Det finns också 1-bäddsrum att tillgå.

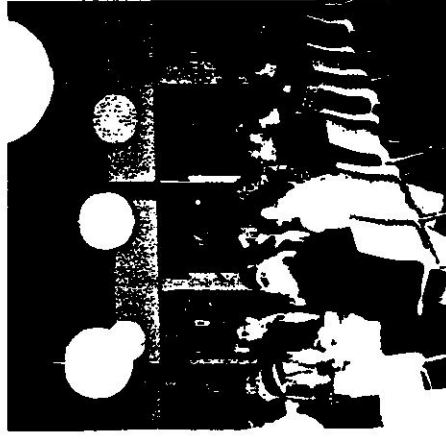
I förläggningsbyggnaderna finns rymliga tvätt- och duschrum, samt toaletter. I anslutning till stugbyn, pentry med elspisar och kylskåp, tvättstuga med tork- och strykrum, samt separat hygienhus.

Runt Kursgården finns motions-slinga.

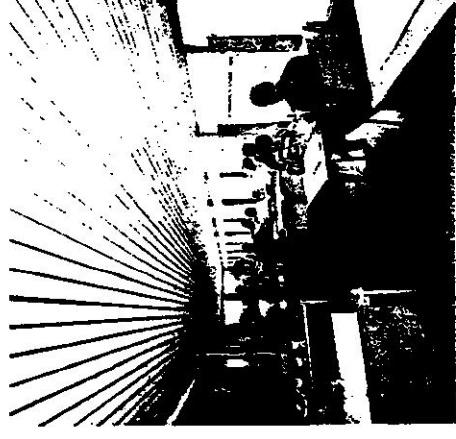
I Kursgårdens centrum ligger den väl tilltagna herr- och dambastun.

De fem lektionssalarna rymmer 60, 40, 30, 30 resp. 25 elever, konferenstavlor med filmduk och över head ullhandhållnes.

"Trubaduren" heter den mysiga fritidsbyggnaden, där Inryms Cafeteria, Bar samt Färg-TV och stereoanläggning. Videofilmer kan visas efter överenskommele.

Matsalen är trivsamt med sober färgsättning och stereoanläggning för dansarrangemang och rymmer 200 sittande gäster. Att inta måltiden på verandan, bjuder på enastående havsutsikt.

FBU

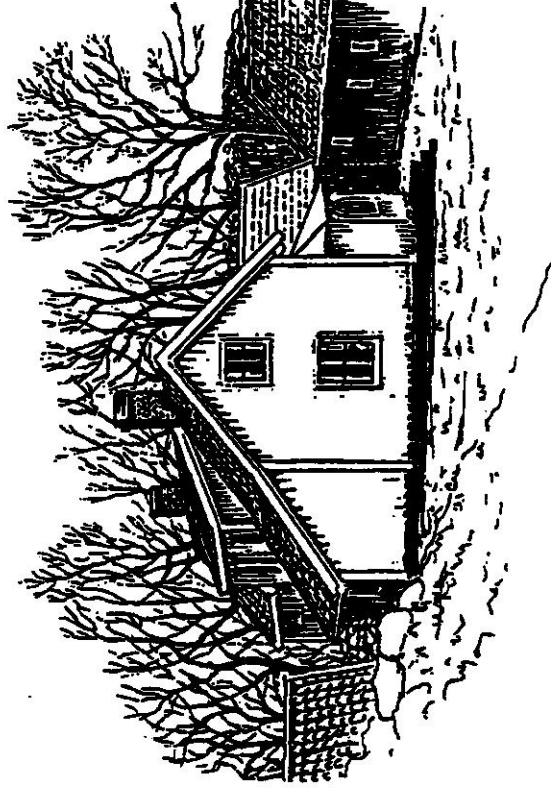
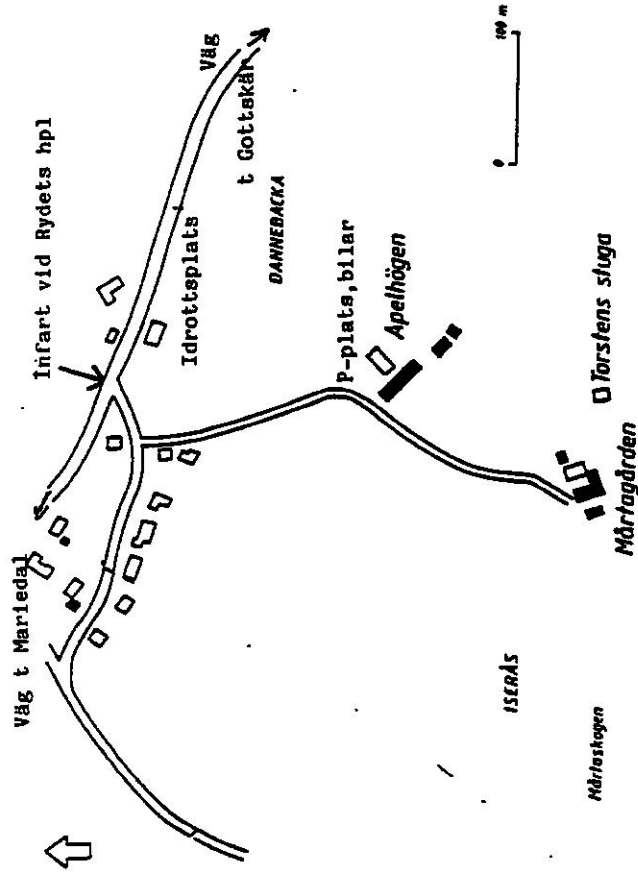
Rummen är fräscha med god vandrarhemsstandard, utrustade med varmt och kallt vatten.

+Baracken

I stugbyn bor Du litet mera "privat" med egen ingång, i stugorna finns fyra bäddar. Servicelhus med kök, dusch och toaletter finns strax intill. Utanför stugknyten kan Du själv ordna mysiga grillafnär.

(+500)

Efter doppet i de salta böljorna, kan Du sola på ljunna klippor eller om Du föredrar den lilla gräsplätten.

I **Knut och Tora Larssons stiftelse Mårtagården** ingår representanter för Länsstyrelsen i Halland, Museet i Varberg, Nordhallands hembygdsförening och Onsala Kofferdikaptenerns förening.

Öppethållande: Sommaren 1992 visas Mårtagårdens bostadshus följande dagar och tider under medverkan av bl a den ideellt verkande föreningen Mårtagårdens Vänner: Söndagarna 27 juni, 5 och 12 juli samt 1, 8 och 23 augusti kl 13-17. I övrigt tas förbeställda grupper och sällskap emot enligt överenskommelse med: **Turistbyrån i Kungsbacka** 0300-342 84, **Mårtagårdens Vänner** 0300-618 90 eller **Mårtagårdsstiftelsen** 0300-619 97, 0300-608 36

Stöd Mårtagårdens vänner!

Bliv medlem, årsavgift 50 kronor. Anmälan via pg 70 28 70 - 7

(Vinjettkrning: Stig Anå)

MÅRTAGÅRDEN

Kaptensgård från 1700-talet
Onsala

Ett riksojekt inom halländsk
kulturminnesvård

KAPTENSGÅRDEN MÅRTAGÅRDEN I ONSALA

Den agrara bebyggelsen på Onsalahalvön speglar i hög grad bondeseglationens betydelse för utvecklingen inom denna del av Halland. Flertalet av kaptensgårdarna uppfördes i slutet av 1700-talet, den svenska bondeseglationens storhetstid och utgör en i många avseenden unik kulturhistorisk bebyggelse.

En av dessa välbevarade kaptensgårdar är Mårtagården, som jämte granngården Apelhögen ingår i Knut och Tora Larssons stiftelse. Det öppna agrarlandskapet med sina karakteristiska stengärdesgårdar utgör i förening med bebyggelsen en intressant kulturhistorisk miljö, omgiven av 1960- och 70-talens villaområden. Den närbelägna Mårtaskogen med bl a en storlagen utsikt över Västerhavet och Kungsbackafjorden och sina motionsstigar är ett attraktivt område för alla som bor i denna del av Onsala. Till stiftelsen hör vidare en lantarbetarybostad från 1930-talet.

Bostadshuset på Mårtagården från 1780 är uppfört i en och en halv våning av typ "framkamarstuga". Ursprungligen var gårdens kringbyggd med inkörsport i en länga i norr, men denna togs bort på 1830-talet. Gården tar i dag som en öppen famn emot besökarna. Bostadshusets rumsindelning är i stort sett oförändrad. Ett undantag utgör ett kök som inretts på vinden. Det skedde i slutet av 1920-talet när man började hyra ut till sommargäster.

I den stenmursomgärdade trädgården, i maj lysande gul av alla gullvivor, bär en minnessten namnen på gårdens ägare alltifrån byggherren Lars Ryberg 1780. Efter honom kommer sonen Jöns Ryberg och Anna Elisabeth Giedda och senare sonsonen Bengt Ryberg och Maria Susanna Dannberg. Nästa ägare blev deras dotter Maria och sjökapten Andreas Cullberg. I samband med näringsfrihetens genomförande 1864 upphörde kravet på att landsbygdens skeppare också skulle vara borgare i en stad. Cullberg blev den förste redaren registrerad i Onsala. 1880-talets lågkonjunktur fick svåra följor för bl a seglationen. Cullberg kom på obestånd och måste lämna Mårtagården. Nästa ägare blev sjömannen Adolf Larsson och hans maka Davida Aurora Carlsson från Hanhals.

Minnesstenens sista namn är Knut Larsson. Han övertog gården efter sina föräldrar 1937. Vid sin död 1961 testamenterade han Mårtagården, med fast och lös egendom, jämte Apelhögen till en stiftelse som bär hans och hustrun Toras namn. Hon hade under sin livstid dispositionsrätten till Mårtagården. 1991 dog hon i en ålder av 90 år. Bostadshusets interiör med alla inventarier är i stort sett oförändrad sedan Knut Larssons tid och välkomnar som ett levande hem besökarna. De flesta av möblerna är tillverkade i Lindome och utgör arv efter Knut Larssons föräldrar samt morföräldrar, strandridare Carl Johan Carlsson och hans hustru Johanna.

Till gårdshistorien hör främst Mårtagårdens roll inom den nordhalländska bondeseglationen. Under den Larssonska tiden försöker man på olika sätt förstärka ekonomin på ett förhållandevis litet jordbruk. På kaptenernas tid kom huvudparten av inkomsterna från sjöfarten. På 1910- och 20-talen skedde uthyrning för barnkoloniverksamhet. Senare blev Mårtagården "sommarnöje". Med övervåningens kök och lillstugan i f d drängstugan har Mårtagården ett i dag för Västkusten unikt sommargästmuseum. I en f d vagnbod och hönshus finns numera en liten utställningslokal, i år med ett urval äldre redskap från gården.

Mårtagården visas under sommarsöndagar och därutöver tas förhandsbeställda grupper emot för guidade visningar. I de närmaste planerna ingår att anlägga en natur- och kulturstig. En anhalt blir den källa/damm som finns i sluttningen framför Apelhögen. Denna användes för bl a tvätt.

Mårtagården är sedan några år byggnadsminne och hela egen- med det öppna kulturlandskapet är förklarat som ett riks- objekt inom halländsk kulturminnesvård.

Knut och Tora Larssons donation förvaltas av en stiftelse, i vilken ingår representanter för Länsstyrelsen i Hallands län, Kungsbacka kommun, Museet i Varberg, Nordhallands hembygdsförening och Onsala Kofferdi Kapteners Förening (Sveriges näst äldsta sjöfartssammanslutning). Ordförande sedan stiftelsens bildande 1963 är Stig Tornehed.

6. Rolfstorps kyrka

På en bergshöjd i gränstrakten mellan bördig slättbygd och skogsbygd, reser sig Rolfstorps kyrka markerat i landskapet. Sannolikt uppfört på en förhistorisk kultplats, signalerade de medeltida murarna väl synligt den kristna tron. Men idag inbäddad i en riklig trädvegetation med ålderstigna ekar, kastanj, lönn och ask, ligger kyrkan nästan "i skymundan" för förbipasserande på länsvägen Varberg-Värnamo.

Som de flesta hallandskyrkor har Rolfstorps kyrka sina rötter i medeltiden, sannolikt 1200-talet. Merparten av långhusets väggar är kvar från denna tid. Genom en tillbyggnad på 1600-talet förstördes det ursprungliga korpartiet. För att öka antalet sittplatser för en snabbt växande församling, byggde man vid 1800-talets början till två våningar på långhuset. En korskyrka skapades. För många hallandskyrkor tog man till en radikalare lösning. Ofta rev man de små medeltida kyrkorna och byggde gigantiska nygotiska katedraler.

En av kyrkans absolut förmåsta sevärdheter är dopfunten. Genom sin högheliga funktion och självklart genom att funtarna nästan uteslutande var av sten, är det en föremålskategori som oftast utgör kyrkornas äldsta inventarie. Halland har ovanligt många medeltida dopfuntar bevarade.

Just funten i Rolfstorp har speciellt intresse. Den är huggen i tre delar, sannolikt vid 1200-talets början. Materialet är täljsten. Som den enda dopfunten i Halland är den vidare signerad! Detta är ganska ovanligt. Man har ju ofta kallat medeltiden "de okända mästaras tid". Men i Rolfstorp avslöjar mästaren sig med orden "Thorillus me fecit", d v s Thorkillus har gjort mig.

Rolfstorpkyrkans konsthistoriskt mest intressanta inventarier och det som dominerar kyrkorummets inredning är altarpussats och predikstol. I en dekorativ rik barockstil, utgör de utsökta prov på en avancerad träsnidarkonst. Sannolikt är det inte ett provinsarbete utan har framställts i någon skånsk verkstad.

Altarpussatsen är skuren i ek och daterad 1655.

Centralbilden utgörs av en målad nattvardsframställning, en av de bärande idéerna i det lutherska budskapet. På båggesidor om målningen berättar skurna bilder om Kristi pinas historia.

Samtida och sannolikt tillverkade i samma verkstad som altarpussatsen är också predikstolen ett praktarbete. I fem fält med figurer i högre relief, berättas om Jesu lidandes historia.

På norra länghusväggen finns rester av medeltida kalkmålningar. Ett tvärdelat fält visar olika scener ur Getsemane- och Golgatahändelserna. Utförandet är dekorativt utfyllande och enkelt. Tidsmässigt ligger de vid den slutande medeltiden, ev omkring 1500. Man urskiljer också en ännu äldre målning, ev från 1200-talet, som tycks vara en del av berättelsen om Jesu dop.

7. Högabergsgravfältet, Grimeton

Halland är relativt fattigt på lämningar från järnåldern. Högabergsgravfältet är ett av de vackraste och bäst bevarade i Halland. Det ligger på en moränås i nordvästlig riktning. Gravformerna är många, det tyder på att det använts under lång tid.

Gravfältet sträcker sig ca 400 m längs åsen. Största bredden är 60 m.

Vid inventeringen 1966 antecknades 35 högar, 2 rösen, 40 runda stensättningar, 2 kvadratiske stensättningar, 2 avlånga högar, långhögar, 3 treuddar och 15 resta stenar. Högarna är 4-15 m i diameter och 0,4-1,4 m höga. De två kvadratiske stensättningarna har 5, resp 6,5 m sida. Båda har kantkedja. De båda långhögarna är 9 resp 17 m långa, 2-5 m breda och 0,3-0,5 m höga. De är övertorvade med i ytan synliga stenar.

8. Bexells talande stenar

Grimetons hembygdsnестor Ivar Karlsson i Grimsått berättar:

Alfred Bexell var son till prosten Justus Bexell i Harplinge och denne i sin tur var broder till prosten Sven Peter Bexell i Grimeton som skrev Hallands historia och beskrivning.

Alfred Bexell arrenderade Torstorps gods år 1874. Detta gods hade tillhört ätten von Wolffradt sedan mitten av 1600-talet. År 1879 utbjöds Torstorp vid auktion varvid Alfred Bexell blev ägare fram till 1899.

Torstorps var då ett stort gods. Här fanns en mängd dagsverkstorp, många statdrängar, lösdrengar och pigor. Bexell var driftig jordbrukare, han odlade, dikade, mätade, hade eget tegelbruk. Han var fordrande i arbetet men var mån om traktering till arbetarna. Allmänt kända voro hans höstkalas efter skördens inbärning. Då voro alla på godset välkomna. Borden dignade av mat och dryck, brännvin ej att förglömma. Det var musik och dans, stämningen var hög.

Bexell var även riksdagsman. Han var originell, häftig och något burdus. Hans infall i debatten åhördes ofta under allmänt skrätt. Före sin riksdagsvistelse blev Bexell god vän med amerikanska ministern som hette William Widgery Thomas J:r. Denne skrev en bok om Sverige och sin långa vistelse här. I denna bok berättar han i ett kapitel hur han var gäst hos Bexell på Göingegården, vilket gods Bexell även ägde. Han berättar om den stora harjakten han fick vara med om på Balgö den 16 och 17 oktober 1883. Minister Thomas omtalar även hur Bexell låter inrista namn på kända personer samt sentenser på de släta berghällarna i Thorstorps skog. Övänners namn låter Bexell inrista upp och ned, säger Thomas. Bexell begärde att Thomas skulle ge ett bra förslag på en inskrift på något av världsspråken. Thomas föreslog då: "Lapides loquentes semper habemus" (Vi hava alltid talande stenar). "Gott", sade min värd, "det skall i morgon bliva inristat". Thomas skriver vidare: "Det finns på godset en gammal stenhuggare och jag misstänker starkt, att hela hans tid går åt till att inrista namn och motton". "Man säger" anmärkte herr Bexell, "att Sverige blandas med andra och dess språk upphöra att finnas till. Men om ock alla andra vittnesbörd gå förlorade, skola dessa evigt bestående berg fortplanta till kommande slägter ett ädelt tungomål, taladt af ett folk, som väl spelat sin roll på världens skådeplats".

Den förste stenhuggaren hette Elof, han var född i Valakärr. På somrarna bodde han på logen på torpet Åttekullen (Hytan). Johan Olsson som var född där 1872 har berättat för mig att han var i 12-årsåldern när Elof började huggningen men han torde inte ha varit mera än 10-11 år eftersom minister Thomas omtalar inskrifterna i samband med sitt besök vid den stora harjakten år 1883.

År 1889 övertog undertecknads föräldrar detta torp. Då hade en annan stenhuggare övertagit arbetet. Mina föräldrar kallade honom Patrick.

Johan Olsson sade att Elof fick 1 krona om dagen för sitt arbete (sannolikt fick han därtill även brännvin). Elof söp för-

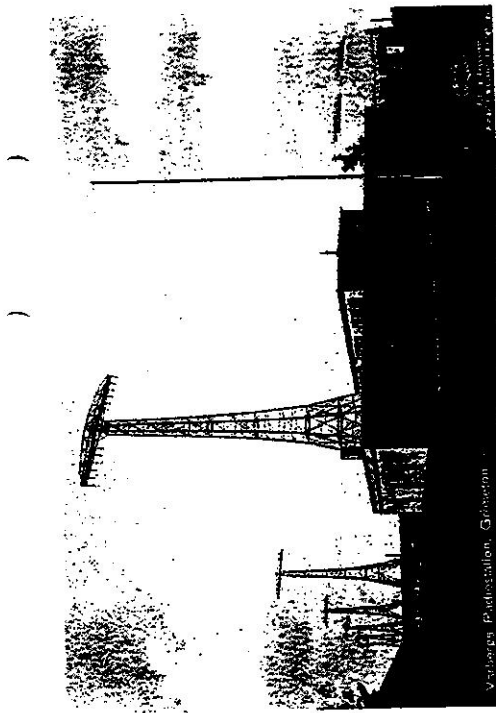
färligt. Johan Olssons mor försökte få honom att ta det måttligt, men superiet förkortade hans liv.

Patrick var skicklig, hans inskrifter är välformade och djupt huggna. Han slätputsade stenens yta före huggningen. Jag har funnit 10-15 färdigputsade "tavlor" som han ej hunnit förse med inskrifter. Thorstorps gård styckades till smågårdar omkring 1910-1914. Dessförinnan förättades lantmäteri. En av mina äldre bröder var med och höll upp "pinnar". När han kom hem om kvällarna berättade han om vad han läst på stenarna. Senare var jag med andra barn på somrarna och plockade bär, då hade jag den första direkta kontakten med de talande stenarna. När ännu några årtionden gått var det kanske bara vi som bodde i Thorstorpsstrakten som hade reda på "Bexells hållröstningar". Då hände sig att prosten Ernst Sjöblom i Varberg och hans broder musikdirektör Nils Sjöblom skaffade sommarstugor i Akulla. Vid vandringar i Ålmebergstrakten fingo de se några bokstäver inhuggna i en sten, när mossan skrapats bort kunde de läsa: "I måtligheten av njutningen ligger något elegant". Nu blev det fart. Sjöbloms väckte liv i de hundratals visdomsorden som slumrade under mossan. Genom tidningsartiklar spreds kunskapen om dessa inskrifter vida omkring. På den tiden bodde ännu en dotter till Alfred Bexell, nämligen fru Ebba Sandberg i Varberg. Hon har berättat för Nils Sjöblom minnen från gamla tider. Det torde vara hon som sagt att den som gjorde den fina huggningen var Anders Sund från Plattsama i Varberg (alltså den som mina föräldrar kallade Patrik).

9. Grimetons radiostation

Som monument över vårt sekels teknologiska landvinningar och som imponerande ingenjörskonst, tecknar sig radiomasterna i Grimeton skarpt mot himlen.

Stationen, en gång Sveriges största när den invigdes 1924, fungerade ursprungligen som avsändningsstation för telegrafering med Amerika. En station i Kungsbacka svarade för mottagningen.

Grimetons radiostation.

Båda hallandsstationerna ingick i sin tur som integrerade delar av Göteborgsstationen.

Antennen – 2.300 m lång – bärs upp av 6 st master varierande mellan 110 och 130 meters höjd. Avesta bruk levererade de 900 ton balkar och järn som gick åt. Resningen av masterna var ett ingenjörproblem som uppmärksammades utanför Sveriges gränser. Undersektionerna av varje mast – ca 40 m – byggdes färdiga i markläge och restes sedan, varefter man byggde bit för bit i höjden.

Jordledningssystemet bestod av ett 200 km långt nät av tre millimeters koppartråd, nedgrävt på ett djup av en halv meter. Vid sidan av själva stationshuset, lämpligt nog uppfört i en saklig, nästan funktionell stil, växte en hel liten koloni av pyrdliga bostadshus för telegrafverkets tjänstemän upp på platsen. En samtida notis säger vidare:

”Det kan med fog sägas att vederbörande sökt göra tillvaron för personalen på denna avlägsna plats så dräglig som möjlig. Sålunda har telegrafverket anlagt stora trädgårdar kring bostadshusen, gödslat dem, sått gräs, planterat fruktträd och blommor, vadan den lilla kolonien ser mycket pyrdlig ut mot bakgrunden av de skyhöga masterna. Bostadshusen äro en och tvåfamiljsvillor, solitt uppförda, men icke desto mindre ganska billiga.”

15. Bolsestugan, Trönninge

Rygåsstugan, knuttimrad med gavelhärbargshus i skiftesverk, varav blott det östra är ursprungligt.

Bolsestugan, som fått sitt namn efter de stora stockarna, blåarna, i väggarna, är enligt uppgift från 1700-talets mitt. Den tillhör en typ av boningshus, som fordom var allmän i Halland, nämligen det sydgötiska huset med lägre mittparti än gavelhusen.

Det tjocka tångtaket på stugan förekom i äldre tid på ett stort antal boningshus i kustbygden – en detalj i västsvenskt byggnadsskick, som knyter Halland samman med södra Norge, östra Jylland och norra Själland, samt Läsö och Anholt till ett gemensamt kulturområde runt Kattegatt. Denna byggnad är numera troligen den enda i Halland med bevarat tångtak.

I början av 1900-talet förvärvade konstnären Severin Nilsson (1846-1918) stugan som ateljé. Den inköptes sedermera av kommunen. Bolsestugan disponeras nu av Lindberga hembygdsförening, som i samråd med museet i Varberg inrett byggnaden.

10. Åsbro

I området ingår stenvalvsbro, rester av laxgård, delar av äldre vägar samt bebyggelsen på Åsbro 1:5, f d gästgivargård.

Övergången av Viskan just här har troligen förhistoriska anor. Här passerar den gamla kommunikationsleden mellan inland och kustland genom Viskadalen, här gick också den inre Nordhalländska huvudled i nord-sydlig riktning som var föregångare till den sk kustvägen.

I 1194 anlades Cistercienserklostret i Ås. Tämigen omgäende etablerade klostret ett fast laxfiske längre uppströms Viskan, vid Åsbro. Nedanför Åsbro byggde de en laxgård bestående bl a av en rad stenkar. De fem stenkar finns kvar än idag.

1536 indrogs klostergodset och laxfisket till danska kronan och då Halland blev svenskt under 1600-talet övergick det i

Järnmöllan i Tvååker

Synen på den industriella utvecklingen i Europa under medeltiden är under en betydande förändring. Tidigare har man främst velat se den stora utvecklingen av industrin som ett resultat av den industriella revolutionen under senare delen av 1700-talet och 1800-talet. Man har nu funnit att det fanns betydande föregångare till de mekaniserade industrier som skulle komma under den industriella revolutionen men där produktionen främst skedde på en hantverksmässig bas men i en mycket stor skala. De stora föregångarna här är väl textilindustrin i England och Flandern, men hit bör man även räkna Europas järnindustri. Här har forskningen under senare år kommit att på ett betydande sätt kunnat visa att det redan på 1100-talet funnits hyttanläggningar i Sverige, Österrike, Tyskland och Spanien. Man har här nyttjat helt olika tekniker, vilket sannolikt berodde på de malmer, som man har haft tillgång till. Ett av de tidigaste skriftliga beläggen för en industriell järnhantering i dessa sammanhang är uppgifterna i ett donationsbrev av biskop Absalon till Sorökloster 1197. Brevet finns inte bevarat i original utan endast i senare avskrifter eller referenser. I texten nämns en *Molendino, ubi fabricatur ferrum*.

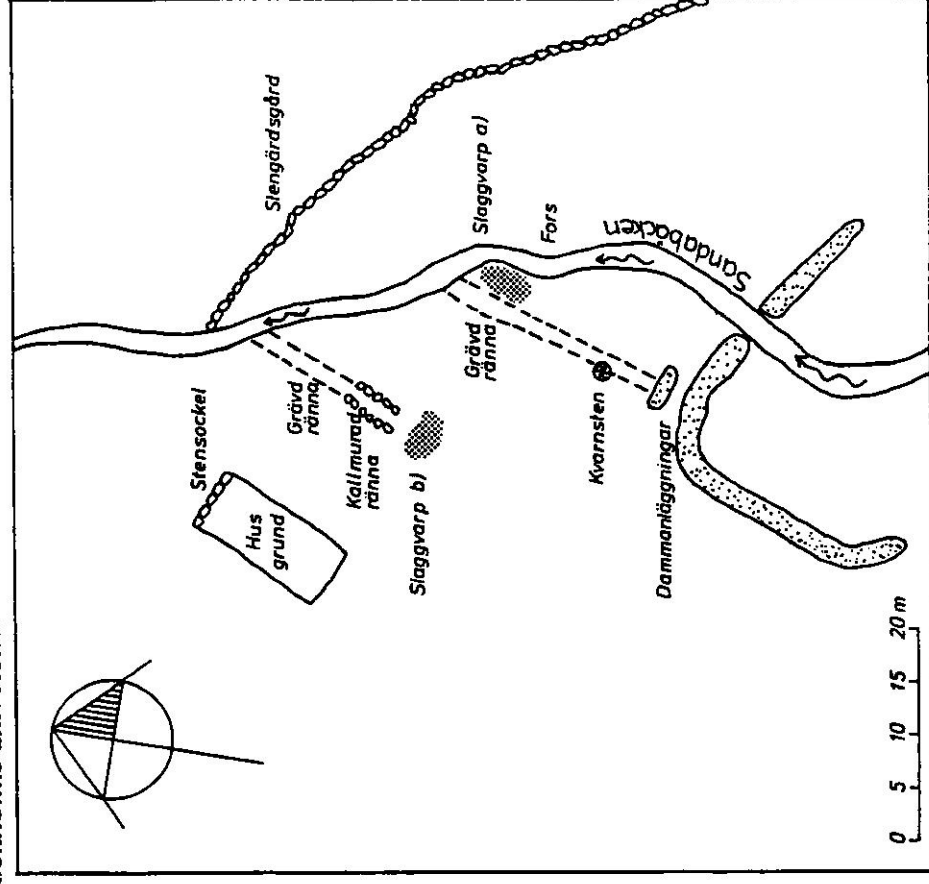
I samband med forminnesinventeringen för den ekonomiska kartan i Halland kom man att registrera ett flertal järnframställningsplatser, varav en var belägen vid ett vattenfall i en liten bäck. Merparten av de registrerade järnframställningsplatserna var av den lågtekniska typen, baserade på en framställning av järnet i enkla blästerugnar. Slaggvarpen vid bäcken skiljer sig i betydande grad från de övriga platserna. Dels på sitt läge, men även slaggen här har ett delvis annat utseende än de övriga slaggvarpen. De påminner närmast om senare tiders hammarslagg. Förutom slagg finns det även på platsen en hjulgrav till ett vattenhjul, två vattenrännor och en dammvall till vattenkonsterna.

Ser man till de bevarade lämningarna har vi sannolikt här att göra med en eventuell hammare. Det är främst slaggen och platsens läge som tyder på detta. Det skulle i så fall kunna vara en av de äldsta bevarade hamrarna vi idag känner i Sverige och i Europa.

Som redan sagts är platsen mycket välbevarad och man kan studera de olika delarna som den eventuella hammaren har bestått av. Den enda störning, som är möjlig att se är att det sannolikt senare har legat en skvaltkvarn på platsen. Trots att mycket pekar mot att det kan vara en hammare, finns det en möjlighet innan man har grävt platsen, att det kan röra sig om en reduktionsanläggning, dvs en ugnplats, där man tillverkat järn ur malm, med en metod liknande den spanska katalanprocessen, vilken skulle kunna ge en liknande slagg.

För att undersöka järnmöllan har det bildats ett svenskt-danskt forskarlager, vilka hoppas på nordiska pengar för att kunna belysa den tidigaste industriella fasen i Norden, med att studera en dansk hytta, vilken av historiens tillfälligheter har kommit att ligga på nuvarande svenskt territorium. Det är bara genom en undersökning av denna mycket välbevarade plats, som det finns en möjlighet att kasta ljus över denna Nordens första fas av industrialisering.

Gert Magnusson
Stockholms universitet

Karta över lokalen vid Ugglehult, (fornlämning 84, Sibbarps sn), Tvååkersområdet.
Efter Bo Strömberg 1991. Nya bidrag till Hallands äldsta historia nr 4.

ÄTRAFORS — SAMHÄLLET VID FORSEN

Historien har bekräftat att folk hade sina första boplatser vid vattendrag, och så har även varit förhållandet utmed Ätran. När sedan människorna kom på tanken att använda vattenfallen som kraftkälla, blev givetvis de platser som hade en sådan tillgång, särskilt uppmärksammade.

Ätrans vatten kom först till användning som flottled. Många tusen äro de timmerstockar, som flottats från Västergötland till ångsågen vid Herting i Falkenberg. På 1870-talet sorterades en del timmer ifrån och stannade vid en då uppförd såganläggning i Ätrafors. Ytterligare timmer kom att stanna i Ätrafors, då trä-massefabriken år 1889 började sin verksamhet.

Under den tid som flottningen pågick, var det ortens folk som i regel voro sysselsatta därmed. Det var en extra inkomst och även en välkommen sådan, när förtjänsterna på den tiden voro ganska minimala. Flottningschefen var dansk och hette Jensen, och denne hade inte alltid så trevliga dagar. Han skulle hålla ordning både på timret och arbetsfolket. Det sistnämnda hade nämligen en ganska ful ovana, som för all del var ganska vanlig på den tiden, nämligen att besöka Ljungby eller Sjönevad, som hade den begärliga spriten till försäljning. Trots att förtjänsterna var små, hade dock flottarna både pengar och tillfälle att på arbetstiden anskaffa den begärliga varan. Var och en kan ju förstå den arbetstakt som blev följden härav. Flottningschefen kom givetvis vid sådana tillfällen att till sina underordnade ge förmaning och tillrättavisning.

Laxfisket var mycket givande för Rävige by, som hade sin fiskeplats nere vid forsen. Under fisketiden fångades en myc-

Rävige fors före utbyggnaden.

Riklig tillgång på lax fanns då i Ätran. Rävige by hade sin fiskeplats vid forsen, som laxen hoppade uppför

kenhet av lax, och lax var en vanlig maträtt alla dagar under denna tid. Mycket lax fick forslas till Falkenberg, och det var säkerligen ett bra dagsverk att på den tiden fara till stan, då ingen järnväg fanns. Enda sättet att komma till Falkenberg, för den som inte hade hästar att köra med, var att gå.

På 1870-talet byggde en dansk vid namn Hansen ett sågverk på det s. k. fabriksområdet. Hansen arrangerade vattenrätten vid Rävige fiskeplats och lät bygga en kanal från den s. k. "håhålan", för att leda vatten till en turbin om 50 hkr., som skulle driva nämnda sågverk. Timmer levererades till sågverket av Mölneby, som troligen var intresserat av Hansens förehavanden.

En kvarn byggdes vid ån på platsen mitt emot nuvarande

handelsaffären. Kvarnägaren, Josef Andersson, hade varit i Amerika och där fått kännedom om en nykonstruerad vattenturbin, en sådan inköptes också och monterades in för kvarndriften. Vidare gjorde kvarnägaren en överenskomst med Hansen att få tillgodogöra sig vatten för kvarndriften från sågverkskanalen. Kvarnrörelsen blev efter dåtida förhållanden lösnande, men då ocnighet om vattenrätten uppstod mellan de båda rörelseidkarna, byggde även Hansen en kvarn i sitt sågverk. Andersson svarade med att bygga ännu en kvarn, denna på askomesidan av ån, och nästan mitt för sin egen kvarn på okomesidan. Han skötte själv båda kvarnarna, och medelst en linbana över älven åkte han mellan dem.

Den bro som leder över Högvadsån i Ätrafors fick vid nämnda tid ej passeras utan att bropengar betalades. Av denna anledning fanns en vägbom strax ovanför bron, och huset där "brotullaren" bodde kallades "bomstugan". I denna idkades även handel av samme man, som hade hand om broavgifterna. Dessa utgick med 30 öre för hästskjuts med två hästar och 15 öre för en häst. För dessa avgifter skulle brotullaren hålla nämnda bro i godkänt skick. Bomstugan torde ha varit en av de första byggnader, som uppfördes i Ätrafors.

År 1889 uppförde Mölneby A.B. en trämassfabrik, vilken gav arbete åt många av folket i bygden. Företaget leddes av disponent Ernst Holländer. Företagets produktion uppgick till cirka 7 ton pappersmassa pr år, vilken var avsedd för export. För att få massan till närmaste lastageplats måste hästskjuts användas, någon järnväg var vid denna tid ej påtänkt i orten. Trämassfabriken hade därför ett flertal kuskar anställda, bland dem Lars Johan Gabrielsson, som körde sträckan Ätrafors—Falkenberg otaliga gånger med last av trämassa.

Råvaran, i detta fallet trä, kom med den övriga flottningen. Trämassfabrikens stockar voro märkta och sorterades in i en flotträna först till kaphuset, där timmerstockarna kapades i lämpliga längder. Därefter fick de s. k. "kubbarna" passera de olika maskinerna, tills pappersmassan var färdig då den pres-

Gamla trämassfabriken i Ätrafors. Fabriken brann ner år 1905

sades i balar. Senare upptogs fabrikation av papp, vilken framställdes i stora ark, som i sin tur sammanpackades i balar, även dessa för export. Sedan järnvägen byggts och öppnats för trafik, behövde hästskjutsarna endast köra pappersbalarna till järnvägsstationen, där ett större magasin var uppfört.

Fabrikationen av massa och papp erfordrade ganska stora lokaler. I söder, till höger om landsvägen och mitt emot handelsaffären, låg själva trämassfabriken och intill denna ångpannehuset. Övanför detta var ett torvhus beläget, och intill detta kaphuset och smedjan. På vänster sida om landsvägen lågo torkladorna för pappen. Dessa lador voro ganska stora — cirka 100 m. långa — och till dem gick en transportbana från fabriken. De två förstnämnda byggnaderna, trämassfabriken och ångpannehuset, voro byggda av tegel, de övriga av trä. Två höga skorstenar reste sig även på fabriksområdet. En ångsiren angav arbetstiden, som då var 12 timmar i dags-såväl som nattskift. Bostäderna för arbetarna voro som oftast trånga, köket fick utgöra både sov- och finrum, ett förhållande som kunde vara besvärligt för den som behövde vila efter 12 timmars nattskift.

Trämassfabriken blev ej så gammal. Natten mellan lördagen och söndagen den 13 maj 1905 brann den ned, och någon återuppbyggnad blev det ej tal om. Av de stora byggnaderna stod nu endast tegelmurarna samt de höga skorstenarna kvar.

År 1916 inköpte Héraults Elektriska Stål såväl vattenfall som fastigheter av änkefru Anna Edlund-Hansson, som då var ägare därav. Detta bolag hade fört sin verksamhet i Kortfors i Värmland, men behövde utöka sin fabrikation. Då bolaget ej kunde erhålla tillräcklig elektrisk energi av sin därvarande leverantör (Örebro kraftverk) inköptes fabriksområdet och vattenfallet i Ätrafors, för att företaget därmed skulle kunna bli sin egen kraftleverantör. Befolkningen väntade nu nya, goda tider.

Dambyggnaden och den "gamla" kraftstationen byggdes först. Medan dambyggnaden pågick, byggdes även ett stål-

verk. Under byggnationen behövdes givetvis mycket folk, och arbetare kom från snart sagt alla hörn av vårt land. Stålverket uppfördes på Axtornaområdet i vår grannsocken Köinge.

Det nya bolaget gjorde allt för att lösa bostadsproblemet för det myckna folket, men allt vad som fanns att hyra blev i all hast uthyrt. Efter inköp av fastigheten Tången började bolaget där bygga en mängd bostadshus, och området fick snart namnet "Kineskvartret". Hit inflyttade i stort sett alla sorters folk, representerande skilda yrken. Det var bråttom med att anställa arbetare, Stålverket skulle börja sin produktion.

Kiseljärnsugnar och stålugnen kom först igång. Nyfikenheten var stor bland ortsborna, då de fingo se stålet rinna som vatten ner i formarna. Dessa formar kallades kokiller. När dessa svalnat, tömdes de på sitt innehåll. De fyrkantiga, något koniska stålstycken med en storlek av ungefär $30 \times 30 \times 100$ cm., som nu blivit till, kallades göt. Göten värmdes och fick passera valsverket, till dess de fått formatet $10 \times 10 \times 40$ cm., avsågades i längder på cirka 50 cm. och fick därefter namnet "billis". Dessa "billis" transporterades till nästa valsverk som arbetade ut dem till lämpliga fabrikat, borrstål, spettämnen o. dyl.

Stålverket sysselsatte ungefär 130 man. Men redan år 1921 måste företaget lägga ner driften, kapitalreserverna voro slut och bolaget trädde i likvidation. Surahammars Bruk höll driften i gång så länge det fanns material att tillgå, men arbetstillfällena för arbetarna i Ätrafors blev allt mindre och mindre.

År 1922 inköpte Yngredsfors Kraft A.B. anläggningarna, och detta företag såg nya och helt andra möjligheter för Ätrafors. Elkraften hade nu fått stora förbrukare och efterfrågan på denna var stor. Ätraforsfallet var inte helt utbyggt varför dammen påbyggdes åren 1923—24. Därigenom skapades också nya arbetstillfällen för folket. Fabriksbyggnaderna blevo snart nedrivna med undantag av smältverksbyggnaden, som ännu står kvar men är ombyggd till förråd, garage och kontorsutrymmen.

Gustaf Johansson.

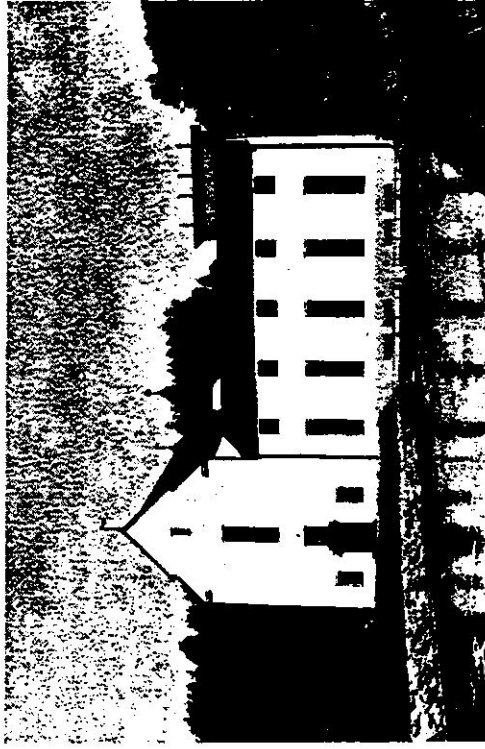
YNGEREDSFORS KRAFTAKTIEBOLAG

Yngeredsforsen före utbyggnaden 1905
Timmerflottning i Ätran

Bygdens största företag, Yngeredsfors kraftaktiebolag, har Ätran som ryggrad för sitt stora kraftförsörjningsområde. Detta område sträcker sig över hela Halland — med undantag av allra sydligaste delen —, och dessutom över sydligaste delen av Bohuslän. Företagets administration är förlagd till Mölndal. Av bolagets fyra vattenkraftverk beröra två — Yngeredsfors och Ätrafors — Okome socken; det senare förvaltat av Yngeredsforsbolaget, men ägt av A.B. Papyrus i Mölndal.

Utbyggnaden av Yngeredsforsen påbörjades år 1905 och arbetet slutfördes i augusti 1907. Detta arbete hade en omfattning av

Ätrafors kraftstation

stora mått, och samlade folk från hela landet, men anlätades bygdens folk först och främst. Detta hade också den allra största betydelse för småbrukare och andra som var beroende även av tillfälliga förtjänster. Kraftstationen utgöres av 4 horisontella aggregat med francisturbiner, och har en effekt av 8.800 kW. Fallhöjden är 18,5 meter. Energitillgången uppgår vid denna station till 39 mill. kWh. Vattenmagasinet som är avsett för dygnsreglering rymmer 0,8 mill. m³. Ätrafors vattenkraftverk igångkördes 1918, men genomgick 1930 en genomgripande ombyggnad, varvid fallhöjden ökades till nuvarande 24 m. Ny kraftstation uppfördes som med sina 3 horisontella aggregat har en stationseffekt på 13.500 kW. Energitillgången är under medelvattenår 57 mill. kWh. Det vattenmagasin som skapats ovanför dammanläggningen rymmer 4 mill. m³.

Den sjö som det uppdamma vattnet bildade, omskapade fullständigt bygdens utseende i Okome sockens södra del. Icke heller utan oro lämnade jordbrukarna i Gällsås och Bäckagård ifrån sig den mark som måste till för denna vattenreservoar, men så

småningom insågs det omöjliga i att sträva emot utvecklingen. Snart vande man sig också vid tanken att se sitt potatisland och sin bästa havreåker som sjöbotten. Den inköpta marken betalades också i stort sett ganska bra, 1/3 över det egentliga jordbruksvärdet. När Rävigeforsen en gång inköptes av Mölnaby-bolaget, hade för Okome-delen av forsen betalats 32.000 kr., en summa som ansågs vara rejäl efter den tidens penningvärde.

Elektrifieringen av okomebygden skedde dock i början mest genom de små kraftstationer som inrymdes i bygdens kvarnar. Under 1930—40-talet övertogs dock dessa kraftstationers distribution av Yngeredsforsbolaget.

Genom nämnda företag har under de gångna åren arbete beretts åt många av bygdens män. Företagets skattekonor ha också återspeglats i utdebiteringen för kommunen under årens lopp. Främsta, och mest märkbara anledningen till värdesättningen av företaget, är väl dock den jämna strömtillförsel som alla numera få tillgodogöra sig, och av vilken alla bli mer och mer beroende.

KULTURFRÅMJANDE FÖRENINGSLIV INOM SOCKNEN

S. L. U.-AVDELNINGEN

Vid ett möte i Bäckagård den 26 mars 1920 bildades Okomeavdelning av Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund. Föreningens första styrelse utgjordes av Hjalmar Hellberg, Okome 3, Ivar Andersson, Bäckagård, v. ordf., Jenny Hellberg, Okome 3, sekr., samt Carl Persson, Stocken, kassör.

Det var något fullständigt nytt med föreningsverksamhet för landsbygdens ungdom vid denna tid. Inga normer fanns att gå efter, utan var den nyblivna föreningsungdomen i stort sett hänvisad till sina egna idéer. Därför blev också de föreningstekniska frågorna dominerande, såväl vid styrelsens sammanträden som vid föreningsmötena. Någon föreningslokal fanns ej, varför mötena hölls i hemmen, och underhållningen sköttes av de egna förmågorna. Deklamation (särskilt av Frödings dikter), fiolmusik och sång fanns på programmet, samt diskussioner — livliga diskussioner. Vid ett sommarmöte under föreningens första år diskuterades ämnet: "Hur skall man kunna få något förädlade nöje till stånd?" Ämnet var belysande för det ansvar man kände för föreningens fostrande uppgift. I meningsutbytet form sökte man uppdraga riktlinjerna mot det mål, man ansåg vara föreningen värdigt. Utgången av de första diskussionerna kom också att bestämma föreningens inriktning under flera år framåt.

Man hade under denna tid ett starkt behov av att diskutera tidens frågor och personliga problem under parlamentariska former, vartill man aldrig förut haft tillfälle. Med särskilt intresse diskuterades ungdomsproblem — dans kontra folklekar, bästa sättet att använda fritiden, behovet av idrottsutövning etc.

tog inbjudningen, och då, såsom det ägnar varje huslig lantfröken, morgonklädnngen och hushållsförklädet redan om aftonen blivit iordninglagda, iklädde hon sig skyndsamt den enkla dräkten, hellre än att låta tomten och hans gäster vänta. Fastän det gamla huset varken var stort eller labyrintiskt, kunde hon dock ej beskriva mera av färdan, än att hon gått igenom köket. Efter att hava uppfyllt sitt viktiga åläggande såsom gudmoder till den allra näpnaste lilla guddotter, vilken efter vederbörlig ritual vattenöstes, återlämnade hon barnet till modern. Denna bad henne hålla upp förklädet och lade något däruti. Fastän det syntes endast vara små hyvelspån, visade sig fröken dock tacksam och belåten med den ovanliga faddergåvan. Hon återfördes på lika okända vägar till den stora salen i nedre våningen. Här tog tomten avsked av henne sågande:

"Vi råkas nog åter, men kom ihåg, vad än I då får se: skrat- ta aldrig åt mig eller de mina, ty då återse vi varandra ej mera".

När tomten avlägsnade sig, kastade fröken hyvelspånen i den stora salskaminen, där hon ansåg dem kunna bliva till nytta. Men när pigan om morgonen där skulle göra upp eld, fann hon hyvelspånen förvandlade i rödaste guld och smycken av finaste dvärgsmide, inlagda med svart emalj. De hava länge gått i arv inom släkten men i senaste tider försvunnit på lika obegripligt sätt, som de tillkommit.

En tid förgick, och smyckad med tomtegummans gåva stod vår fröken brud i samma sal. Man anmärkte, att hon syntes i högsta grad tankspridd och oavslåtligen hade sina blickar riktade mot kaminen i salshörnet. Hennes små bekanta voro där samlade till en likartad högtidlighet, och bruden var hennes guddotter. Allt tillgick där som inne i salen, men då en av de små uppässarna, som kringburo förfriskningar, stupade över ett litet enris, glömde hon tomtens råd och brast i skrat. Synen försvann, och tomtarne hava sedermera icke låtit se sig på Helerup.

Källorna i Höstena

Vid Höstena i Ljungby finns flera stora vattenkällor, och de har i gångna tider satt folkfantasin i rörelse. Flera sägner har knutits till dessa källor, och även i våra dagar tycks de ge liv åt människors fantasi.

De största av Höstena källor är de så kallade **Kalle** brunnar. Det är en större och en mindre källa, som ligger tätt tillsammans något hundratal meter från Ätran och som har gemensamt utlopp dit i form av en ganska stor bäck. Den mindre avkällorna är delvis fylld med sten och bråte och är inte särskilt vacker eller märklig. Den större källan däremot har flera meters diameter, har djupt kristallklart vatten och en botten med vit sand, som ständigt bubblar upp i små kratrar.

Några hundra meter sydväst om Kalle brunnar ligger på Stabäckes marker en annan källa, **Rangeli** brunnar eller Ragnhilds källa. I en dalgång närmare landsvägen i Höstena ligger slutligen en källa, som blivit kallad **Lyngbackakällan**. Till den sistnämnda har det väl inte knutits så många sägner som till de övriga Höstena källor, men däremot var den förr utnyttjad som tvättställe av bygdens folk.

Källornas namn tarvar kanske en förklaring. Kalle brunnar utgör väl närmast beteckning för kallvattenkällor — det framvällande vattnet har nämligen samma temperatur året om. För Rangeli brunnar eller Ragnhilds källa finns det däremot flera olika sägner, som vill förklara namnets ursprung. Namnet Ragnhild kan möjligen också anknyta till något medeltida helgon, då det finns Ragnhild-källor även på andra platser i vårt land.

Enligt gamla handlingar lär Kalle brunnar också ha kallats Larängs källor, men detta namn torde inte vara i bruk numera.

Teod dr Bror Jansson återgav i en tidningsartikel 1964 en rad sägner och traditioner om Höstena källor. Om Kallebrunnar berättades bl a följande:

Enligt folktraditionen skall Kalle-brunn sakna botten. Det sägs att en dag kom en skogsbo körande med ett par stutar. När stutarna fick se att det fanns något att släcka törsten med, så rusade de, som oxar hava för sed, trots körkarlens protester rakt ned i den ena källan. Lass och körkarl följde naturligtvis med ner i den bottenlösa källans djup. Denna sägen förtäljer att några timmar senare kom skogsbon med sina oxar och sitt lass åter upp till denna världen vid Tullbron i Falkenberg, varefter han tog landsvägen hem till skogsbygden.

En liknande sägen berättades av en ortsbo i slutet av 1940-talet. Även då var det en man, som råkat köra ned i källan med vagn och oxar (eller möjligen hästar), varvid hela ekipaget försvann. Då flöt de emellertid upp i Ätran vid Hering, strax uppströms Falkenberg.

Om en djuplodning i samma källa berättar dr Jansson:

En gång, då det var kalas i en gård i närheten, beslöt man göra ett försök att mäta djupet i Kalle-brunna. Alla tillgängliga rep och tömmar knöts ihop till en lång lodlina, och till lod tog man en stor sten. Ingenting förslog dock. Stenen sjönk allt eftersom man förlängde linan. När man såg att det var lönlöst att försöka nå botten, och inga mer rep fanns att tillgå, ville man ge upp försöket och hala upp linan igen. Men se detta var stopp. Hur man än slet och drog, gav källan inte tillbaka ett tum av linan. Slutligen hämtade man en klok gubbe, som lyckades få upp linan.

August Bondeson teknade upp många sägner från sin hembygd, och redan 1885 gjorde han en uppteckning om Rangeli brunnar i Höstena. Sagesman var den gången Augusta Matilda Bengtsdotter, Vessige mosse, och berättelsen löd så här:

Det var en man i Stafbäck, som var så stygg vid sin kvinna, slog henne jämt och drog'na. Så en dag var han ute och slog — det var om hösten, så kom hon te'n med middag. Då var han som vanligt stygger ve'na och slog henne och band henne vid ett tornaträd i hennes långa hår och slog så ihjäl henne där och grävde ned henne inunder på samma ställe.

När 18 år var gångna därefter — det var ingen som visste var hon blev av — så åt de middag på samma plats, men då

Den största av Höstena källor är intressant både som naturfenomen och som lokat för en rik sägenflora.

var det mycket folk. Där lägger han sig att sova under samma tornaapeln, men det var många av slätterfolket, som var vakna. Så låg han och talte i sin sömn och sade: "Nu är det 18 år gångna se'n jag begravde min Rangla under detta trät". Så hörde de andra detta, och då tänkte de på, hur hon hade blivit borta. Ingen hade misstänkt honom om det.

Så teg de och sade ingenting till, utan lät honom gå och slå ett stycke till. De gick efter spadar och grävde och hittade henne så där inunder. Och därefter så blev han tagen och avlivad.

Men efter där hon låg rann upp tre källor efter varandra och de kallas än i dag för Rangela brunnar.

I en uppteckning från sekelskiftet, även den återgiven av Bror Jansson, har man en annan variant av Ragnhild-sågen:

"Det var skördetid. Slätterfolket hade vilat middag ute på fältet och skulle just väcka husbonden Ola i Höstena, där han låg och sov under ett träd. Då hörde man honom under sömnen utbrista: Nu är det jämnt 50 år sedan jag här begroav min Rangeli. Man lyssnade och trodde att man skulle få höra ännu mer. Men i detsamma rämnade marken där Ola låg, och en rik källåder välde fram ur den rämna, där Ola försvann, tagande med sig hemligheten angående Ragnhilds närmare öden.

Bonden i Höstena skulle ha slagit ihjäl Ragnhild och grävt ned henne. Där Ragnhild begravts, välde det fram en rik ikällåder, och då marken öppnade sig, försvann mördaren ned i remnan".

Ännu en Ragnhild-sågen från Höstena — återgiven av Bror Jansson — lyder så här:

En dräng blev kär i en flicka och i svartsjuka, då hon inte ville ha honom, slog han ihjäl henne. Han kastade henne i källan, som sedan fick namn efter henne, Ragnhilds källa. På sin dödsbädd berättade drängen om händelsen med Ragnhild, och prästen beslöt göra en undersökning av källan. Man hittade då flickan, och hennes kropp var välbevarad, där den legat i det kalla vattnet.

I Höstena källa (Kalle-brunnar) ligger huvudet av Stabäckaskräddarens gesäll! Det påståendet gjordes av en äldre dam i samband med ett besök vid källan 1965. Uppgiften visar att det även i ganska sen tid skapats sägner kring de märkliga källorna i Höstena.

Bakgrunden till damens påstående är bl a detta. Hos en skräddare i Stabäck i Ljungby anställdes i slutet av 1870-talet en gesäll. Denne försvann under mystiska omständigheter, och då man senare fann hans döda kropp i Åtran vid Falkenberg, utpekades skräddarmästaren som hans baneman. Vid fyndet av gesällens kropp fattades dock huvudet, och det har veterligen aldrig återfunnits. Så har folktroen funnit det lämpligt att reläsa, och då har berättarna tydligt funnit det lämpligt att placera huvudet i den bottenlösa och hemlighetsfulla Höstena källa.

Det påstådda mordet i Stabäck blev för övrigt vida känt genom den av August Bondeson återgivna visan om Stabäckaskräddaren: "Kännen I igen, kännen I igen, Stabäckaskräddaren? Han tog huet av gesällen. Och detta gjorde han om kvällen. Han tog huet ifrån en, och slängde kroppen i åen, osv".

Verkliga händelser och återgivna berättelser från skilda tidsepoker tillsammans med märkliga naturbildningar har förvisso utgjort en god grund för de många sägenbildningarna kring Höstena källor.

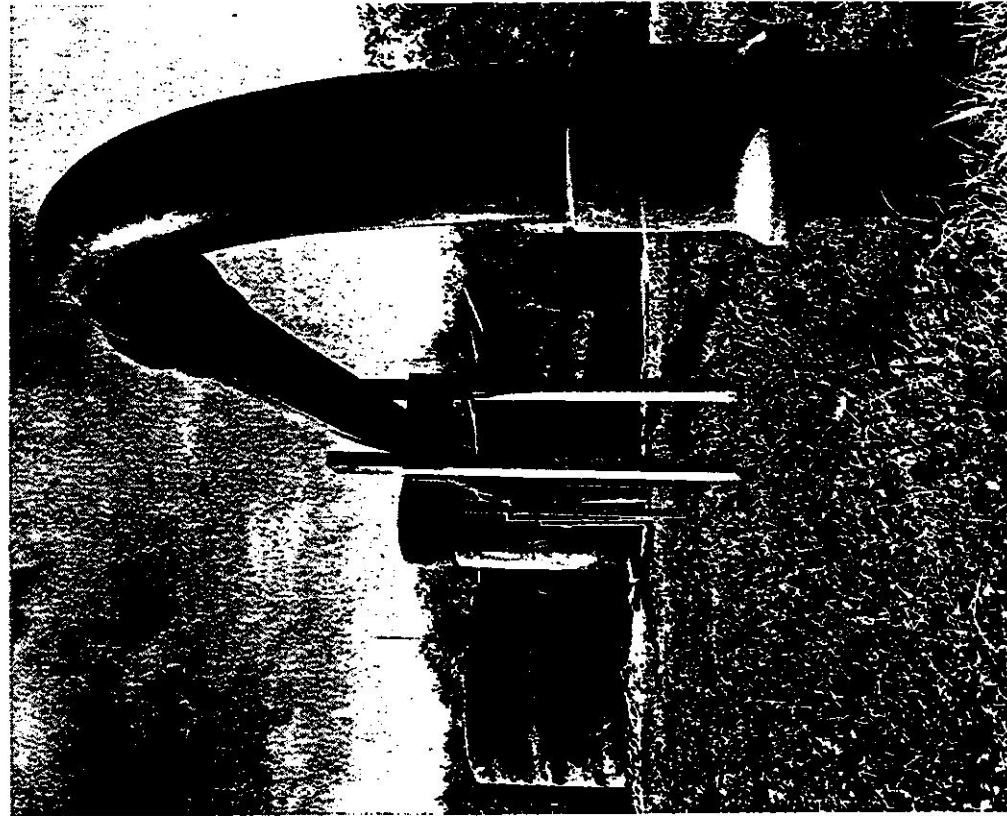

Fig 5 Provisorisk reningsanläggning för Vinås vatten i Jonstorp

med klor är måttet rågat. Under två veckors tid arbetas det febrilt i Jonstorp för att få ledningar och pumpar klara och se! På utsatt tid — i verkligheten 4 timmar för sent — är Bergagårdsvattnet i vattenledningarna. Samtidigt står den nya infiltrationsanläggningen färdig. Vattenverket har ridit ur sin genom tiderna svåraste kris. Kommunalmännen har fått fullt klart för

sig att vattenförsörjningen måste prioriteras och alla ansträngningar kommer i fortsättningen att inriktas på den framtida vattenförsörjningen.

Utbyggnad av nytt vattenverk i Kärreberg

Kommunfullmäktige griper sig an med kommunens vattenproblem. Byggnadskontoret ombildas till gatukontor enligt beslut, § 231/74. Ett tekniskt projekteringskontor upprättas med byggnadschefen som teknisk ledare och med kommunalrådet Arne Andersson, kommunstyrelsens v ordförande Erik Gustafson och byggnadsnämndens ordförande Arvid Petersson som politiska ledamöter.

Projektgruppen får vattenverkets utbyggnad som första punkt på handlingsprogrammet och skall dessutom svara för reningsverkets utbyggnad och VA-försörjningen i norra och södra kustområdena. Gruppen har sitt första sammanträde den 7 augusti och flyttar in i nytt kontor i Falkentrum den 1 februari 1975.

Kjessler & Mannerstråle AB, Halmstad, (KM) lämnar i september 1969 det handlingsprogram som skall ligga till grund för projektgruppens arbete. Kärrebergsområdet NV om Vessigebro visar sig lämpligt som vattentäkt. Ca 50 m tjocka grusavlagningar i dalgången utmed Åtran avslöjas genom seismiska undersökningar och därefter utförda undersökningsborrningar. I dalgången ned mot Høstena källa får man artesiskt grundvatten.

Grusåsen norr om Kärreberg visar sig lämplig som infiltrationsområde. Grusmassorna har tillräcklig tjocklek och nivåskillnaden mellan infiltrationsytan och vattenuttaget är 25 meter (fig 6). Förhandlingar upptages med markägarna lantbrukarna Kjell Nilsson, Flädje och Åke Elofsson, Kärreberg, som är beredda att mot servitutsavtal upplåta marken till kommunen och vattenverket. Fru Karin Heuman på Fors gård medger kommunen rätt att invid Åtran placera en pumpstation för åvatien att infiltreras i grunden vid Kärreberg. KM får i uppdrag att projektera nytt vattenverk i Kärreberg.

Parallellt med vattenundersökningen har KM utrett möjligheterna att draga fram en huvudledning för vatten från Kärre-

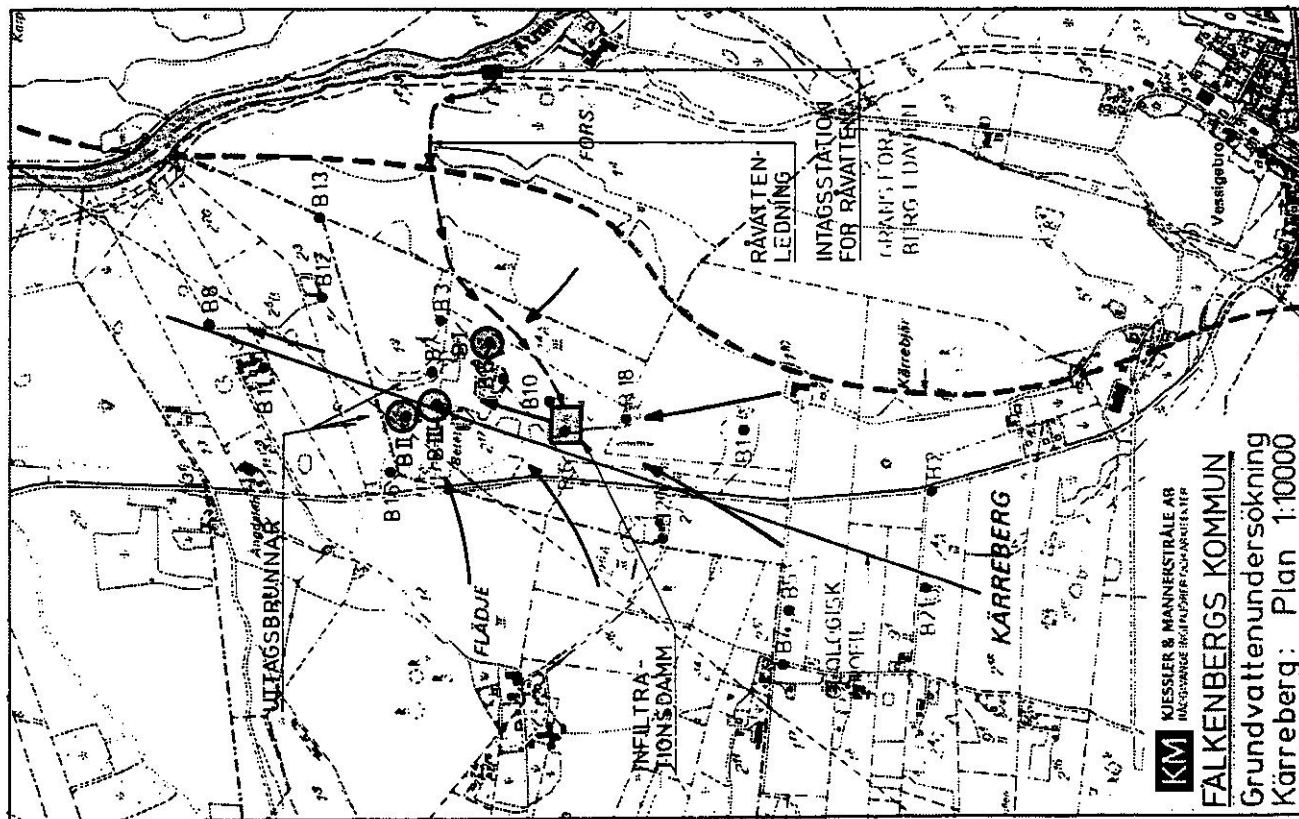

Fig 6 KM:s grundvattenundersökningar i Kärrebergområdet

berg till en anslutningspunkt i Vinbergs kyrkby. I maj 1973 bestämmes ledningsdimensionen till 400 mm sedan en allsidig utredning av det lokala vattenledningsnätets möjligheter utförts. Vin- & Spritcentralens tillkomst komplicerar utredningen, då man från Spritcentralens sida icke kan specificera vattenuttaget. Man bestämmer sig från kommunens sida att framlades får Vin- & Spritcentralen på sin tomt ordna en reservoarvolym på 500 m³.

Från Kärreberg föreslås uttagas 150 l/s. Vid högbelastning under sommarmånaderna kan upp till 100 l/s uttagas från Jons-torp. Med parallellkörning av de båda vattenverken kan vattenförsörjningen anses tryggad till år 2000. En utredning den 3 oktober 1975 av KM visar, att kommunen kan taga ut 75 % mer vatten

Fig 7 a Nedsättning av silrör i uttagsbrunn B II

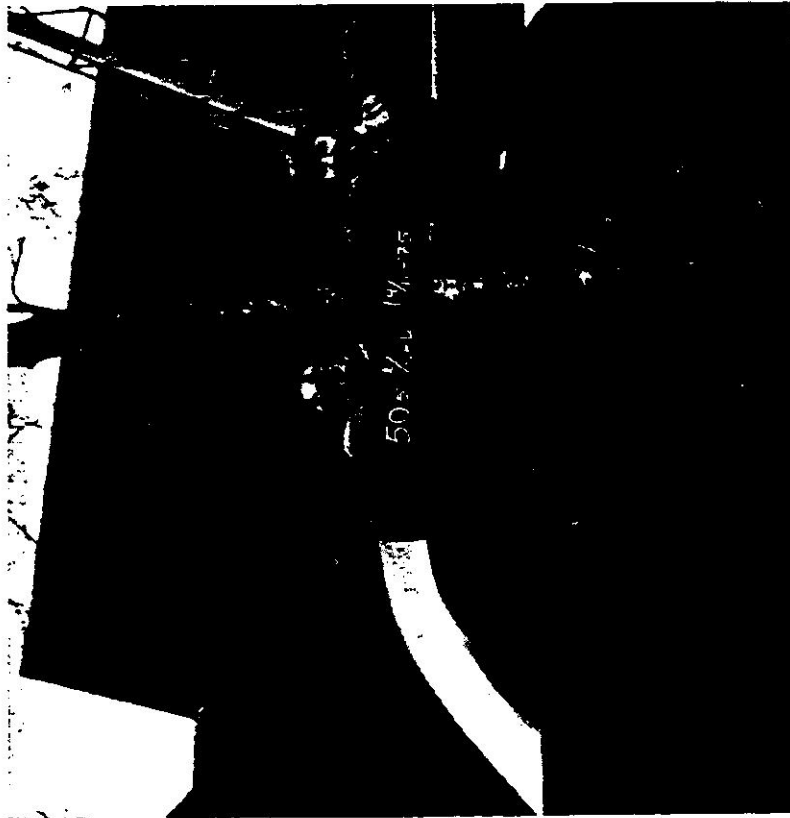
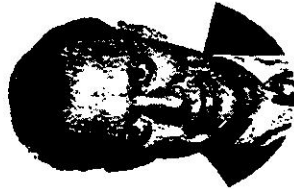

Fig 7 b Brunnaborrarna Evald Liljenberg och Leli Björk verkar nöjda med provpumpningen av uttagsbrunn B III

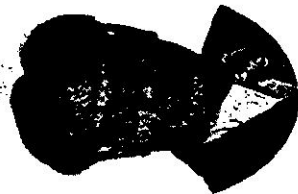
räknat per KWh från Kärreberg än från Jonstorpverket. Detta medför att Kärreberg kommer att bli kommunens huvudverk för vattenleveranser medan det 75-åriga Jonstorpverket blir kommunens reservverk, som till en början endast är i funktion under sommarmånaderna.

Kjessler & Mannerstråle AB har företrätt av ingenjör Liss-Olof Johansson och hydrogeolog Christer Gedda. Dessa har med biträde av tekniker hos KM burit ansvaret för utredningen allt från förundersökningar till det slutliga förslaget, *bilaga 5*.

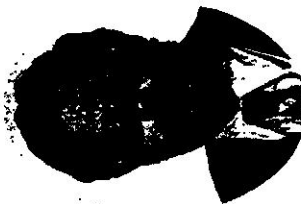
Som ett kuriosum kan nämnas att provinsialläkare C H Björcks i vattenledningskommittén sonson, Bo Björck, Göteborg, anlitas av

Allan Gistorp

Liss-Olof Johansson

Christer Gedda

Uno Albrektsson

1976 års förslagsställare och arbetsledare

projektgruppen som jurist för vattendomsansökan. Cirkeln är slutten.

Projektgruppen beslutar att det nya Kärrebergsverket skall invigas på 75-årsdagen av Jonstorpverkets slutbesiktning den 12 juli 1901 med generaldirektör Valfrid Paulsson som invignings- talare.

Kärrebergsverkets anläggningskostnad

Kjessler & Mannerstråle bedömer den 4 februari 1975 totalkostnaderna till 10,5 miljoner kronor. Reservoar, ca 3.000 m³ och vattenverksbyggnad beräknas till 2,7 miljoner kronor. Dessa två anläggningar har uppskjutits några år och kommunens direkta anläggningskostnad bedömes sålunda till 7,8 miljoner kronor. (fig 7 a och b)

Anläggningen lämnas ut på entreprenad, där Byggnadsproduktion AB (BPA) i hård konkurrens får arbetena. Ledningsarbetena, inkl 30 man för bergsprängning, krävde 1901 ca 100 man. I dag utför 4 man med hjälp av grävmaskin motsvarande arbete. Ingen bergsprängning har dock förekommit! Arbetet varade då i två år nu har den 10 km långa ledningen och vattenverket färdigställt på 9 månader. (fig 8)

Slutkostnaden för verket och huvudledningen blir 7,9 miljoner kronor. Då återstår vattenverket med sin lågreservoar och en nybyggnad av högreservoar på Tröingeberg eller annan plats i centralorten.

ASIGE

ASIGEBYGDEN

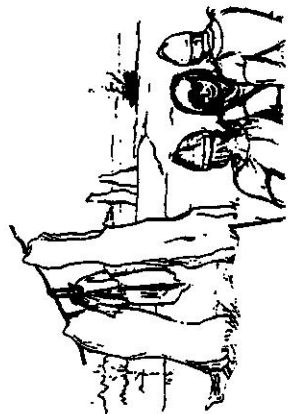
När man färdas på landsvägen mot och genom Asige, gör man en djupdykning i den halländska formlängan – här finns bondestenålderns stenkammargrav, bronsålderns järnålderns resta stenar och fornborg och mycket mera.

Det stora antalet förhistoriska lämningar antyder att Asigebygden varit av stor betydelse redan under forntiden. Till dessa minnesmärken har senare den medeltida vändingsvägen om prins Hagbard och prinsessan Signe knutits och ger ett eget klimat över området.

Kyrkan, kyrkbyn, medeltidsgården Knobesholm och dagens bebyggelse med rötter i 1700- och 1800-talen visar att Asigebygden också fortättningsvis varit en rik kulturoch jordbruksbygd.

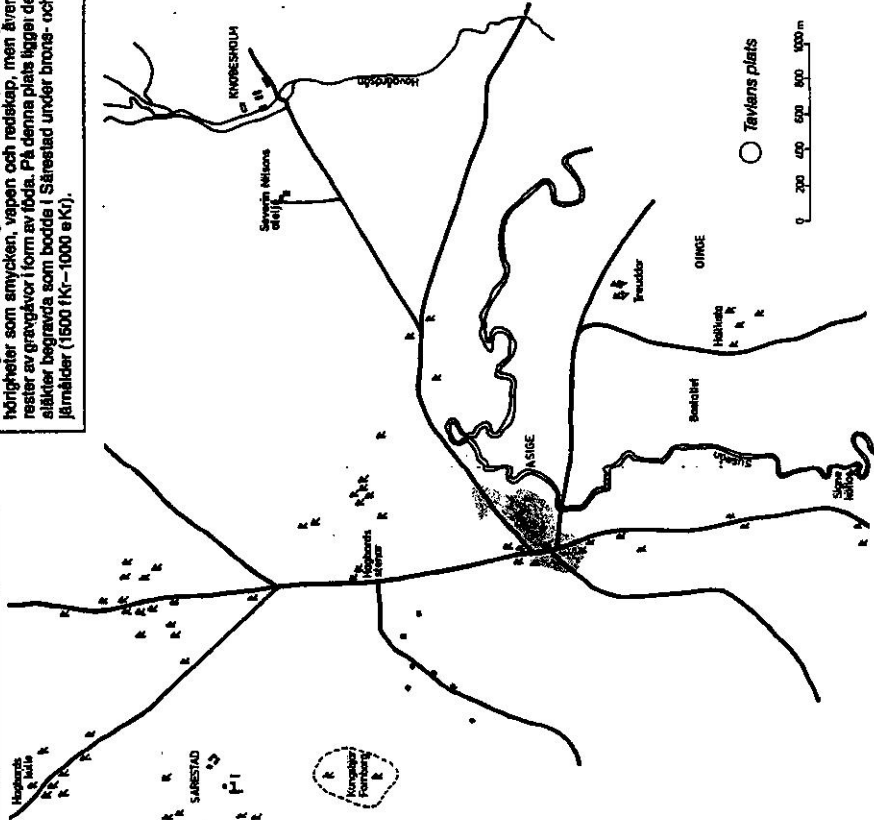
Sågen om Hagbard och Signe

Det mest kända av alla de monumentala formlängarna i trakten är "Hagbards gälg", en grav- och kulturläggning från bronsåldern ca 1500–500 f.Kr. Anläggningen består av två stensättningar med vardera två stora, raka stenar. På den ena av stenarna finns en linjeaktig ritning som tolkas som en solsymbol och ett uttryck för solkyrkan. Namnet Hagbards gälg kommer från den fornnordiska sagans om den norske prinsen Hagbard som älskade Signe, en prinsessa bosatt i Asige. Hagbard hade fört kärlek till den ena av Signes far. För att pröva hennes kärlek ber Hagbard bödlarna att förtäsa upp hans koppel i galgen. Från knäet ser Signe sin älskades kropp dänga i galgen, och hon sätter sig på slottet och bränner sig. Då Hagbard fått detta bevis på hennes kärlek, går han liksom sin egen död till mötes. Enligt traditionen blev Hagbard hängd mellan stenarna i Hagbards gälg. På den plats där Signe dog sprang en källa upp. Signes källa. Denna kungfrukälla ligger omkring 2 km söder om Asige kyrka, med kiert vägen bubblar upp från den sändiga bottnen. I Särestad (se nedan) finns en tredje formlängning med anknytning till sågaren, Hagbards hög, en väldig bronsåldershög. Sågren om Hagbard och Signe finns spridd i alla de nordiska länderna och älskliga är de Signes källor och Hagbards högar som finns runt om i Norden.

Kyrkbyn Asige

Kyrkbyn Asige är samlat kring den romanska sockenkyrkan, som troligen byggdes under 1100-talet. 1847 uppfördes det nuvarande västtornet. Vid laga skiftet 1842–48 bestod kyrkbyn endast av kyrkan och en ensam gård. Kring sekelskiftet 1900 byggdes två skolor i Asige, varav den ena idag fungerar som bygdegård. Dessutom uppfördes mejeri och lantfärdställe. Samtliga byggnader finns kvar.

Sigers borg

På ett brant berg, kallat Kungsbjörk på gränsen mellan Ämtad och Asige socken ligger "Sigers borg". Det är en så kallad krönborg med låga vallar av sten längs bergets krön. Troligtvis härifrån från järnåldern (500 f.Kr. – 1000 e.Kr.). Det var vanligt att man valde berg med branta sidor som ett naturligt försvarsläge vilket på utsatta ställen förstärktes med murar av sten. Här hade man god överblick över den omgivande terrängen från bergets krön. Enligt en senida tradition skulle Kung Siger ha bott på borgen. På kartor från 1750-talet heter berget Kung Sigers berg.

Särestad

Vid Särestad nordväst om Asige kyrka, ligger ett mycket stort gravfält med ett fyrtiotal resta stenar, ett totalt högar, stensättningar och en treudd. I skogen på andra sidan vägen ligger den väldiga Hagbards hög. Innan man utar medeltiden började begravas ännu döda på kyrkogården hade varje gård sitt eget gravfält. De döda har varit brända på bål. Tillsammans med de brända benen hittas vid arkeologiska undersökningar ofta enkelt och personliga tillhörigheter som smycken, vapen och redskap, men även rester av gravgövor i form av föda. På denna plats ligger de släktens begravda som bodde i Särestad under brons- och järnåldern (1500 f.Kr. – 1000 e.Kr.).

Knobesholm

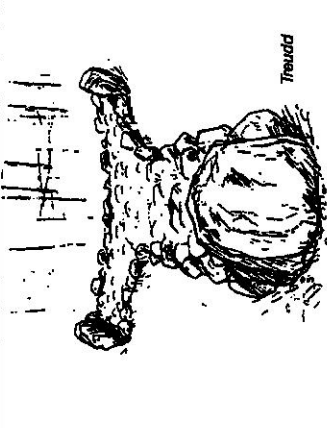
Gården Knobesholm har flera välbevarade byggnader från 1600-talet och framåt. Gårdsmästare härifrån Knut Knob som anlägde gården på 1500-talet. Mangårdsbyggnaden uppfördes 1832 och påbyggdes med en våning 1902. Vid uppfarten till huset ligger ett magasin och en ladugård, båda byggda av kraftig gråsten under 1800-talet. Vid dammen ligger dessutom en smedja i skifferverkskonstruktion från 1700-talet. I början av 1900-talet uppfördes ett lundhörd och en kvam vid vattenfallet i Höggrödan, strax söder om gården. Vid tumhinderfältet framstod smårörhållar. Under 1980-talet har det restaurerats av Asige hembygdsförening.

På Björögård väster om Knobesholm ligger Severin Nilsons ateljé. Konstnären och fotografen Severin Nilson (1846–1918) var född i Asige. En hel del fotografier och minnesaker finns att se i slagen, som nu sköts av Asige hembygdsförening.

Ölunge

Treuddar är en gravtyp från järnåldern (500 f.Kr. – 1050 e.Kr.), som utgörs av en stensättning med böjda sidor vilka skapar i tre småa spetsar. Vid Ölunge finns två treuddar med 33 meter långa sidor. Treuddarnas form kan ha en magisk betydelse, då trealet är heligt i många kulturer, (jämför den kristna treenigheten). Vid Bostället i Ölunge finns ett fint exempel på bondestenålderns (ca 4000–1500 f.Kr.) stora gravanläggningar, en hallkista i hög.

DEUTSCH

Fährt man auf der Landstrasse nach und durch Asige so erlebt man die halländische Vorzeit – hier gibt es Steinkammerngräber aus der Bronzezeit, das Grab- und Kulturlager der Menschen aus der Bronzezeit, die sog. "Hagbards gälg", erste Stätte aus der Eisenzeit und eine vorhistorische Burg.

Diese grosse Anzahl von vorgeschichtlichen Stätten zeigen, dass die Gegend hier schon während der Vorzeit von grosser Bedeutung war. In diesen Denkmalen hat man später Begräbnisse der mittelalterlichen unglücklichen Liebesgeschichte des Prinzen Hagbard und der Prinzessin Signe verbunden. Dieses gibt der Gegend einen märchenhaften Charakter. Die Kirche, das Kirchdorf, der Hof Knobesholm aus dem Mittelalter und die heutige Bebauung mit Ämtern aus dem 18. und 19. Jhr. zeigen, dass diese Gegend auch weiterhin ein reiches Kulturerbe ist.